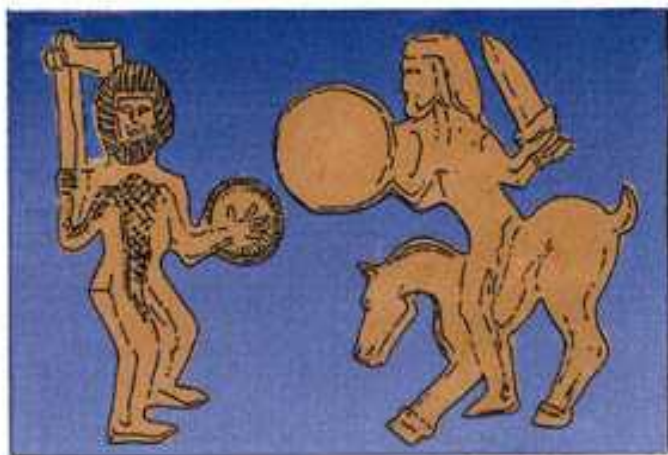

STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ A VÝCHOD EVROPY

BYZANC
SLOVANÉ
ARABOVÉ

JARMILA BEDNAŘÍKOVÁ
ALEŠ HOMOLA
ZDENĚK MĚŘÍNSKÝ

HISTORICA

VYŠEHRAĐ

J A R M I L A
B E D N A Ř Í K O V Á

A L E Š
H O M O L A

Z D E N Ě K
M Ě Ř Í N S K Ý

S T Ě H O V Á N Í
N Á R O D Ů
A V Ý C H O D
E V R O P Y

J A R M I L A
B E D N A Ř Í K O V Á

V Y Š E H R A D
P R A H A
2 0 0 6

A L E Š
H O M O L A

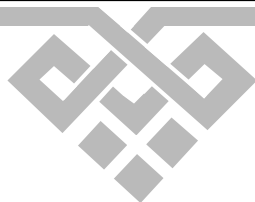
HISTORICA

Z D E N Ě K
M Ě Ř Í N S K Ý

STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ A VÝCHOD EVROPY

BYZANC
SLOVANÉ
ARABOVÉ

© PhDr. Jarmila Bednaříková, CSc., Prof. PhDr. Zdeněk Měřinský, CSc.,
Mgr. Aleš Homola, 2006

ISBN 80-7021-787-1

OBSAH

Úvod	9
STŘEDOEVRÓPSKÝ PROSTOR, ETNOGENEZE	
A EXPANZE SLOVANŮ A PRVNÍ PRŮNIK KŘESŤANSTVÍ	11
Etnogeneze a expanze Slovanů	11
Politický a etnický vývoj 6. století a tzv. druhá slovanská vlna	33
Avaři	40
Sámův kmenový svaz	49
První průnik křesťanství	53
POKŘESŤANŠTĚNÍ BAVORSKA, KARANTANIE A PANNONIE	57
Úloha iroskotských a anglosaských misí	57
Sv. Virgil, Karantanie a salcburská misie	60
Karantánští Slované a zdejší salcburská misie	66
POČÁTKY KŘESŤANSTVÍ V PANNONII A NA MORAVĚ	73
Prvý průnik křesťanství na Moravu a do Podunají, avarské války Karla Velikého (791–803)	73
Pasovské misie, kněží z Řecka a Vlach na staré Moravě	80
POČÁTKY KŘESŤANSTVÍ V ČECHÁCH	86
POČÁTKY KŘESŤANSTVÍ V POLSKU PRVÝCH PIASTOVců – POLANÉ, SLEZANÉ, MAZOVŠANÉ A LENDICI	87
SEVEROZÁPADNÍ OBLASTI SLOVANŮ	114
Pohanství a počátky křesťanství u Lužičanů, Veletů a Pomořanů	119
Obodrité	150
Nábští a sálští Srbové, Glomači	163
JIŽNÍ SLOVANÉ NA BALKÁNĚ	170
Chorvaté v Dalmácii a Dolní Pannonii	170
Srbové v Rašce a Bosně, Zachlum, Travuňsko a Duklja-Zeta	179
Slované a Vlachové v Dácii, staří Maďaři	188

Slované v Makedonii a Řecku	192
Bulhaři	194
Slované v Malé Asii a Africe	220
VÝCHODNÍ SLOVANÉ	224
Skandinávci a normanská teorie	236
Kyjevská Rus	243
STŘEDOASIJŠTÍ NOMÁDI A BYZANTSKÝ SVĚT	270
Pád Hunů	271
Nový stepní lid: Ogurové, Bulhaři a Sabirové	277
Byzanc a kočovníci	287
Kutrigurové a Utigurové	307
DĚJINY ARABŮ	312
Nejstarší arabské dějiny	312
Byzanc a Arabové za vlády císařů Iustina a Iustiniana	368
Náboženství Arabů v době před vystoupením Proroka Muhammada	373
Zásadní změny v arabské společnosti po vystoupení Muhammada	378
Epocha Umajjovců a muslimové na západě	398
Arabský chalífát na východě za vlády Umajjovců a Abbásovců (do 40. let 10. století)	421
MUSLIMSKÝ STÁT A PRÁVO	452
Jděte podle kroku nejslabšího z vás	452
Muslimská říše	463
Hospodářství chalífátu	472
MUSLIMSKÁ ETIKA A KULTURA	477
Islám a válka	487
Vlivy židovství a křesťanství na islám	491
Muslimové a antika, přínos islámské civilizace Evropě	499
Výběr z literatury	513
Osobní jména	523
Kmeny, národy	5??
Zeměpisné pojmy	5??

ÚVOD

Publikace „Stěhování národů a Východ Evropy“ je volným pokračováním knihy „Stěhování národů“, jež ve vydavatelství Vyšehrad vyšla v roce 2003. Jejím cílem je představit další etnika, která se na velkých pohybech a změnách, probíhajících v období mezi antikou a středověkem, podílela: Slovany, Araby, Prabulhary, Avary a také některé méně známé nomády asijských stepí. Sleduje jejich minulost před rozsídlením či expanzemi i jejich osudy po těchto procesech. Podobně jako se kniha „Stěhování národů“ věnovala zejména vztahům představovaných etnik k říši západořímské, ocitá se nyní v centru zájmu říše byzantská a vztahy mezi franským západem a byzantským východem.

Mnoho pozornosti je v předkládané publikaci věnováno výsledkům migrací představovaných etnik, budování jejich státních celků, christianizaci i islamizaci, světu jejich představ, jež se vzájemně ovlivňovaly a prolínaly, vztahu k dědictví antiky a samozřejmě též převratné roli, již tato etnika sehrála v dějinách Evropy i asijského kontinentu, jejichž starší civilizaci a kulturu významným způsobem přebírala, přetvářela, obohacovala i určovala.

Snahou autorů knihy je zejména umožnit srovnávání vývoje v rámci kmenového a státního zřízení, v oblasti sociální, právní, náboženské, vojenské, kulturní i etické mezi Germány a Huny, kteří byli předmětem hlavního zájmu v publikaci z roku 2003, a mezi etniky, která jsou sledována v této práci. Připravit materiál ke zkoumání diferencí i shod v historickém vývoji tzv. barbarů na území západořímské a východořímské říše i v dalších oblastech Evropy i Asie.

Spolu s již vydanou publikací by tato nová kniha ráda posloužila k lepšímu poznání tzv. obecných dějin. Dějin namnoze společných větší části současného lidstva.

STŘEDOEVROPSKÝ PROSTOR, ETNOGENEZE A EXPANZE SLOVANŮ A PRVNÍ PRŮNIK KŘESŤANSTVÍ

Etnogeneze a expanze Slovanů

Slované se vynořují na světlo dějin na základě písemných pramenů a hmotných památek jakoby náhle až někdy v průběhu 5. a v 6. století n. l., ale podobně jako u jiných etnik musela jejich etnogeneze probíhat delší časové období. Nicméně dodnes nejsou otázky kolem **slovanské etnogeneze**, jejího průběhu a podílu jednotlivých kulturních okruhů i etnických skupin na ní, podobně jako přesná lokalizace pravlasti a mechanismus expanze, plně vyřešeny a existuje zde řada rozličných, mnohdy i protichůdných názorů a různých hypotéz. Otázky slovanské etnogeneze a pravlasti zůstávají i za současného stavu bádání otevřeny a patří k nejdiskutovanějším a také nejšložitějším problémům řešitelným pouze na bázi široké spolupráce historických nauk včetně archeologie, etnologie a folkloristiky, dále filologie, ale také za přispění dalších oborů z oblasti společenských a přírodovědných věd, jako je například antropologie, i různých technických disciplín.

Na základě bádání filologů se původně jednotná indoevropská řeč postupně dělila na jednotlivé **základní prajazyky** – románské, germánské, slovanské i další. Ukazuje se však, že promítání historického členění indoevropských jazyků dále do pravěku s přesvědčením o existenci jednotlivých větví známých z historické doby v zárodečné fázi již od období rozpadu prvotního jazykového společenství je zásadní chybou. Z toho vyplývá jednak ošidnost nekritického spojování jednotlivých archeologických kultur a okruhů s konkrétními indoevropskými jazykovými skupinami a dále zavádějící promítání historického členění indoevropských jazyků do dávnější minulosti. Právě identifikace **Praslovanů** s lidem lužické kultury představuje názorný příklad obou těchto chybných přístupů.

Dodnes také nepanuje mezi badateli shoda v řešení otázky indoevropské pravlasti. Někteří badatelé v 19. století ji hledali na východě až za Kaspickým mořem a v současnosti spíše v prostoru severně od Kavkazu nebo

v Malé Asii, jiní uvažují o střední nebo jihovýchodní Evropě. Prvá hypotéza vedla potom ke spojování **nejstarších Indoevropánů** s příchodem nositelů **kultury se šňůrovou keramikou** osídlující ve druhé polovině 3. tisíciletí široké prostory evropského kontinentu od dnešního Holandska na západě po horní Volhu na východě, Finsko na severu a území Švýcarska na jihozápadě. Ukázalo se však, že tyto hypotézy nemají žádnou oporu v jazykovědných dokladech, neboť ve střední Evropě nejsou na rozdíl od určitých stop staršího předindoevropského osídlení v podobě epigrafických památek na Pyrenejském a Apeninském poloostrově, jazyka Basků v Pyrenejích i silných stop neindoevropského substrátu v irštině apod. žádné průkazné pozůstatky tohoto staršího substrátu zjištělné. Z toho vyplývá, že zatímco v jižní a západní Evropě lze stopy staršího předindoevropského obyvatelstva postihnout, ve střední Evropě přesvědčivé a zřetelné doklady tohoto druhu postrádáme a tudíž můžeme za nejstarší Indoevropany považovat již nositele **kultury s lineární keramikou** – nejstarší zemědělce přicházející z jihovýchodu s kořeny přeměny lovecko-sběračských společenstev v produktivní zemědělsko-dobytkářskou ekonomiku na Předním východě. Dále je možno předpokládat, že indoevropský jazykový areál (praindoevropské nářeční kontinuum) se už v této fázi rozpadl na dva subareály – západní a východní.

Řeči východního subareálu se vyvíjely rychleji a ve 2. tisíciletí př. n. l. zde již postihujeme jazyky mající za sebou zřejmě delší samostatnou existenci, zatímco ve střední a západní Evropě i na Balkáně probíhal celý jazykový vývoj daleko pomaleji. Nositelé neolitických a eneolitických středoevropských kultur hovořili tedy s největší pravděpodobností některými kmenovými dialekty západoevropského kontinua, přičemž to se s největší pravděpodobností již v **pozdním neolitu** dále diferencuje a kolem zlomu 3. a 2. tisíciletí př. n. l. dochází k jeho rozpadu na čtyři dílčí areály související již s jednotlivými **kulturami doby bronzové**. Výše zmiňované **prajazyky – keltské, románské, germánské, slovanské** apod. vznikly až v poměrně nedávné prehistorické fázi integrací fragmentů starších primárních indoevropských skupin, které byly v Evropě pravděpodobně čtyři – západoevropská (protokeltská), středoevropská (protovenetská), východoevropská (protobaltská) a protobalkánská. Každá z nich představovala nářeční kontinuum, tj. souhrn kmenových dialektů plynule přecházejících jeden v druhý. Jisté je, že románské, germánské, keltské, slovanské i další jazyky představují jazykové skupiny mladší časové vrstvy, vzniklé vlastně

až v protohistorické a historické době diferenciací prajazyků a doložené až v podobě nejstarších literárních jazyků, jako byla například **klasická latina** či právě **staroslověnština**.

V závěrečné fázi doby bronzové pak již dochází k rozpadu některých primárních indoevropských seskupení, což se v prvé řadě týkalo **protobal-kánského kontinua**, dokumentovaného archeologicky a zčásti i historicky. Kolem zlomu 2. a 1. tisíciletí př. n. l. se pak rozpadl i **středoevropský (protovenetský) areál**. Indoevropští **Latinové** a **Sikulové** obsazují značnou část Apeninského poloostrova, na severu se konstituují sídelní oikumeny pozdějších Germánů a některé kmeny se asi přesunují do západní Evropy. Svědectvím tohoto stěhování je bezesporu výskyt etnonyma **Veneti** či **Venedi** na různých místech evropského kontinentu.

Někde severně od Karpat je uvádí již římský učenec, správní úředník, námořní důstojník a velitel válečného loďstva Plinius Starší (23/24–79 n. l.) ve svém díle *Naturalis historia* ve 37 knihách z doby okolo roku 77 n. l. a potom historik Tacitus (asi 56 n. l. až okolo 120 n. l.) v díle *Germania* z roku 98 n. l. Jako **Venety** označil jeden z velkých kmenů **Sarmatie** na území východně od Visly mezi Baltským mořem a Karpaty ve 2. polovině 2. století n. l. ve III. svazku své *Geógrafické hyfégésis* řecký astronom, matematik a geograf Klaudios Ptolemaios z Alexandrie (90–160 n. l.). Za současného stavu bádání nelze spolehlivě prokázat, zda Veneti připomínání těmito antickými autory byli přežívajícím starým plemenem, či již slavizovanou populací. Podobně je tomu i se zprávou gótského historika Jordanesa († asi 552). Ve svém spise o původu a dějinách **Gótů** *De origine actibusque Getarum* čerpajícím ze ztraceného díla Cassiodorova tento Gót či Alan, který žil v 6. století v Byzanci, píše mimo jiné, že „mezi Skyty a Gepidy se rozprostírá Dácie v podobě věnce, obklopená strmými Alpami (Karpaty), podél kterých na levém břehu (svahu), jenž směřuje na sever, a to od pramene řeky Visly, se na nesmírných prostorech usadil početný kmen **Venetů**. I když se jejich jména teď mění podle rodů a sídlišť, nazývají se především **Sclavini a Antové**“. Dále uvádí Jordanes zprávu o ostrogótském králi **Ermanarichovi**, jenž „zdvihl zbraně proti Venetům, kteří, ačkoliv pohrdali zbraněmi, ale počtem silní, zpočátku se pokoušeli stavět na odpor“. Dobře vyzbrojeným Gótům nemohli však Venetové vzdorovat a dostali se pod jejich nadvládu. Poněvadž Ermanarich stál v čele Ostrogótů během poslední čtvrtiny 4. století, nelze vyloučit, že v této době se již **Praslované** formují na teritoriu, odkud koncem 5. století zahajují svoji expanzi.

Název sledujeme i v pojmenování italských Benátek – *Venetia*. Právě **Germáni** označovali pod tímto termínem neslovanské obyvatelstvo sídlící v části dnešní Francie, u Jaderského moře, ve střední Evropě a na části území dnešního Polska, jež obývalo z větší části oblasti v jejich východním sousedství. Některá z těchto teritorií potom obsadili Slované a Germáni přenesli název neslovanských kmenů na své nové sousedy, kde se v podobě *Venden* či *Vendi* uchoval dodnes. Kdy však k této změně došlo, nevíme, a v dobových pramenech se tento termín udržel až do 6. století. Teprve potom jej **vystřídalo pojmenování Slované**.

Situace ve středoevropském prostoru se nezměnila ani ve **starší době železné**, kdy snad právě Čechy představovaly prostor, kde se stýkaly **venetské a západoevropské (protokeltské) dialekty**. Tato perioda představuje závěrečnou fázi etnogeneze a formování historických **Keltů**, jejichž základ tvořily indoevropské kmeny západoevropského areálu s příměsí středoevropských venetských a také značným podílem neindoevropských prvků. Integrace těchto různorodých elementů nedosáhla takového stupně jako později u Germánů i Slovanů a známe pouze málo společných elementů, jež je možno přisoudit společnému keltskému prajazyku. V **halštatském období** (750–400 př. n. l.) se formuje etnická skupina, kterou je možno označit za **protokeltskou** a teprve od **laténského období** lze mluvit o Keltech (400 př. n. l. až 0). Ti překryli rozsáhlé areály střední, jižní a jihovýchodní Evropy až po Malou Asii a teprve v době jejich expanze a rozchodu u nich dochází k některým hláskovým změnám. Po přelomu letopočtu je také dovršeno **formování germánských a protorománských jazyků**, které svou expanzí skoro úplně převrstvily původní oblast keltských a paleobalkánských jazyků.

Na počátku 1. tisíciletí př. n. l. pronikají do široké oblasti stepí severního Přičernomoří **Skytové**, kteří odtud vytlačili své předchůdce **Kimmery**, zakládají tu mohutné kmenové uskupení a v prvních deceniích 5. století př. n. l. podnikají tyto kočovníci nájezdy až do středoevropského prostoru. Na dolním Dunaji a při jižních svazích Karpat se potom formují **kmeny thrácko-dácké**, na západ od nich **Illyrové**. Až do nedávné doby byli právě Illyrové považováni za předchůdce Keltů na našem území a nositele zdejších halštatských kultur. Nové výsledky bádání o této problematice však ukazují, že Illyrové představovali poměrně málo početnou a významnou indoevropskou skupinu nacházející se na území dnešní Černé Hory a severní Albánie. Teorie o mohutné illyrské indoevropské větvi, k níž náleželo

množství starých indoevropských dialektů severozápadního Balkánu a střední Evropy, se ukázala jako zavádějící a falešná. Kolem Labe se pak počínají usazovat **kmeny starogermánské**.

Víceméně stranou od těchto oblastí potom došlo během téhož časového období v prostoru na rozhraní střední a východní Evropy ke konečné fázi rozpadu **protobaltského areálu a formování praslovanštiny**. V období rozpadu indoevropského společenství se začalo formovat praslovanské seskupení, a to, jak již bylo výše řečeno, z té skupiny indoevropských kmenů, které již od 2. a 3. tisíciletí př. n. l. obývaly podstatnou část střední a východní Evropy, na západě patrně od toku Odry a bezpečně povodí Visly až po pravý břeh středního Dněpru na východě. Na konci 2. tisíciletí př. n. l. se tento jejich sídlištní areál rozšířil na východobaltské jižní pobřeží, na horní tok Dněpru a do povodí horního toku Volhy, a to na úkor **ugrofinských kmenů**, jež se zde staly jejich sousedy. Tito v té době ještě **Baltoslované** asimilovali v nově obsazených sídlech také zbytky původních neindoevropských osadníků a to mělo jistě za následek vznik významných lokálních rozdílů v materiální kultuře i jazyce. Patrně právě v tomto období se počala v Pobaltí formovat skupina samostatných baltských nářečí – **zárodek lotyšsko-litevského jazyka**. Ten byl vzhledem k tomuto pozdnímu dělení praslovanštiny bližší než ostatní indoevropské jazyky.

Současně se asi v jižní části baltoslovanského teritoria formuje původní slovanský jazyk – **praslovanština** – oddělený původně od baltské skupiny širokým pásem přechodných baltsko-slovanských nářečí. V současnosti však zastávají někteří filologové názor, že shody ve slovní zásobě obou etnických skupin jsou výsledkem jejich dlouhodobého soužití a sousedství. Každopádně jsou Slované ze všech indoevropských větví relativně nejmladší a ještě v raném středověku existovala jednotná praslovanština s místními dialekty. Analýza frekvence používaných slov potom dokládá, že před započítáním jejich velké expanze a stěhování obývali **Praslované** lesnaté oblasti s mírným podnebím a množstvím řek, jezer i močálů. Jednalo se o vnitrozemská území vzdálená od moří, ale také stepí a hor. Při pokusech určit přesněji teritorium slovanské pravlasti, kde docházelo i k formování praslovanského jazyka, vychází jazykovědné bádání ze srovnání příbuzných nebo podobných prvků v jeho gramatice i slovní zásobě s jazyky dalších základních etnických společenství.

Toto bádání poukazuje oboustranně na řadu jazykových výpůjček, neboť systém jazyka se měnil pod vlivem cizojazyčného podloží. Vzhledem

k poznatkům, že největší množství společných prvků má slovanský jazyk s baltskými, dále následují vztahy ke germánštině a íránsčině a některé podobnosti měla praslovanština i s keltštinou, illyrštinou a thráčinou, musel se její vývoj odehrávat na území mezi germánským etnikem na západě, baltským na severu, íránským na východě a keltským, thráckým a illyrským na jihu. V těchto souvislostech je pozoruhodné, že k podobným závěrům o ovlivňování Slovanů v pravlasti v době před jejich rozchodem a expanzí dospívá také bádání o nejstarších věrských představách a pohan- ském náboženství starých Slovanů, kdy se u nich projevuje silná vazba jak na baltské a germánské prostředí, tak i na íránské.

Slovanská etnogeneze se tedy odehrála na jih a jihozápad od Baltů a jejich severozápadními sousedy byli Germáni, jimž jsou Slované po Bal- tech jazykově nejbližší. Na tomto místě je také třeba konstatovat, že počá- tek doby slovanské expanze se podle filologů časově kryje s datováním vzniku tzv. klasické praslovanštiny nebo na něj navazuje. Ten je časově vy- mezen léty 400–800 n. l. a souvisí právě se završením procesu etnogeneze Slovanů i dobou jejich expanze. Slovanská expanze pak v následujících sta- letích dotvořila jazykovou mapu Evropy do té podoby, která v hrubých ry- sech přetrvává až do dneška.

Hledání slovanské pravlasti bylo na základě výše naznačených poznatků formulováno do několika **teorií**. Podle **viselsko-dněperské** jsou Praslo- vané hledáni ve východním povodí Visly a povodí Dněpru, přičemž někteří badatelé zde uvažují o zárodečné fázi etnogeneze již v době bronzové ko- lem poloviny 2. tisíciletí př. n. l.; bezpečné datum je však až doba od 5. a 6. století n. l. Další **teorie dněperská** lokalizuje původní Praslovany do již- ního či severního povodí této řeky; měli tyto oblasti obývat již v 5. století př. n. l. Naopak **odersko-dněperská teorie** počítá s autochtonním osídle- ním Slovanů na území, kde je doloženo od raného středověku, a do jisté míry představuje variantu **teorie odersko-viselské**, umísťující původní pravlast Slovanů již v době 6.–5. století př. n. l. mezi Odru a Bug, odkud se potom pod tlakem Germánů posunuli nejdříve na východ.

Výše formulované **teorie** je možno shrnout do dvou základních přístupů k určování východiska slovanské expanze, odkud nastoupili pochod do svých historických a tedy do velké míry i dnešních sídel – východní a zá- padní. Podle **západní**, dnes jak již víme opuštěné, je pravlast kladena do povodí Odry a Visly, a to už od doby existence lužické kultury v mladší době bronzové zhruba od roku 1250/1200 př. n. l. Již L. Niederle (1865 až

1944) na základě komplexního studia pramenů historických, archeologických, etnologických, filologických i antropologických stanovil rozsah slovanské pravlasti zhruba mezi Labem a středním Podněpřím, ale mimo starou **sídelní oblast lužických popelnicových polí**. Celý tento rozsáhlý kulturní komplex nebyl patrně etnicky ani jazykově jednotný, české a moravské skupiny lužickoslezského okruhu však praslovanskými s největší pravděpodobností nebyly a z úvah o etnogenezi Slovanů je musíme vyloučit. Pouze východní a jihovýchodní části celého komplexu lužických popelnicových polí snad zasahovaly na území, kde se rozvíjely praslovanské prvky, a část těchto skupin se mohla rozšířit i do teritorií výše zmiňovaných Venetů, jejichž jazyková a etnická příslušnost nebyla dosud spolehlivě objasněna.

Východní teorie, v podstatě **viselsko-dněperská**, hledá slovanskou pravlast v oblasti mezi Vislou a středním Dněprem, a to ve dvou **variantách** – středně dněperské, kladoucí ji do širšího okolí Kyjeva a do Polesí na rozhraní dnešní Ukrajiny a Bílé Rusi, a v širším teritoriu do povodí Visly a Dněpru. Prvá z variant východní teorie nachází v současnosti nejvíce příznivců. Existují však i jiné názory lokalizující slovanskou pravlast až do střední Asie a potom zejména tzv. **teorie naddunajská** hledající původ Slovanů v jihovýchodní Evropě na dolním Dunaji. V poslední době se k teorii o podunajské kolébce Slovanů vrátil O. N. Trubačov.

Soudobé bádání nepočítá tedy s autochtonním domácím vývojem slovanského etnika na našem území a uvažuje o vlastní slovanské etnogenezi mimo ně. „Tradiční“ pojetí předpokládalo slovanskou pravlast někde v oblasti Pripjaťských močálů na rozhraní Běloruska a Ukrajiny, eventuálně širším teritoriu mezi Vislou a Odrou, horním Dněstrem, Pripjatí a středním Dněprem. V tomto širokém pásu úrodných nížin mezi řekami Sprévou na západě a Styrem na východě, severně od hřbetů Krkonoš, Beskyd a Karpat, či v užší oblasti horního a středního Podněpří, je hledá před jejich vstupem do historie také současné bádání, které vylučuje jejich přítomnost mezi Odrou a Vislou před dobou stěhování národů. Stopy po vymezení této původní pravlasti naznačuje mimo jiné **hydronymie**, tzn. názvy některých vodních toků. Jejich stará slovanská jména se soustřeďují především v povodích Odry, Visly, Pripjatě a částečně také Dněpru. Severně od této oblasti se již nachází areál s názvoslovím baltským.

Právě na tomto teritoriu se kolem přelomu letopočtu objevuje několik archeologických kultur, o nichž se předpokládá, že sehrály určitou roli

v procesu slovanské etnogeneze. Na prvním místě to byla **kultura převorská** (przeworska podle Przeworsku v Malopolsku), jež nahradila ve 2.–1. století př. n. l. **komplex tzv. hrobů „podkloszowych“**, nazvaných podle popelnice překryté zvonovitou nádobou – polsky klosz. Nositelé převorské kultury obsadili oproti předchozí poněkud rozsáhlejší teritorium vytvářející na západě dokonce malou enklávu až na soutoku Sály s Labem a šířící se na východ podél hřbetu Karpat až na horní Dněstr a překračující Karpaty na jih do maďarského Potisi. Vývoj této kultury končí až na počátku 5. století. Etnicky tuto kulturu někteří badatelé ztotožňovali s Pliniovými a Tacitovými Venety, na druhé straně byl zdůrazňován podíl východogermánských Lugiů či Vandalů na ní. To také vedlo k jejímu charakterizování či označování za kulturu dvou etnik, přičemž germánský element měl převažovat na západě v Poodří a venetsko-slovanský na východě v Povisli. Kromě prokazatelného zjištění, že se jednalo o typickou etnicky smíšenou kulturu, jsou však ostatní publikované názory na její význam při slovanské etnogenezi i etnicitu pouhými hypotézami a velká část současných badatelů tuto kulturu cele přisuzuje Germánům.

Od teritoria převorské kultury směrem na východ na území západní Ukrajiny a Běloruska se již v období okolo přelomu letopočtu objevují kultury taktéž někdy spojované s počátky Slovanů. V době konce 3. až 2. století př. n. l. je to v ukrajinské lesostepní a částečně i severnější lesní oblasti **kultura zarubiněcká** nazvaná podle lokality Zarubincy v Podněpří na Ukrajině. Její vývoj je však ukončen již ve 2. století n. l. a jenom na severu v odlehle hornodněperské lesní oblasti se její určité tradice udržely až do 5. století. Je považována za slovanskou nebo baltskou, eventuálně jakýsi přechod mezi oběma etniky. Nejnovější bádání však nevylučuje, že se na jejím formování a dalším vývoji výrazně podíleli germánští Bastarnové. Doznávající závěr existence této kultury ve středním Podněpří kolem Kyjeva a na sever od něj kolem Černigova a na řece Desně (severní Ukrajina) v době 2. až 4., eventuálně až 5. století n. l., současné již s černjachovskou kulturou, je dnes označován za tzv. **kyjevský typ** či je nazýván dokonce jako kyjevská kultura. Právě v něm je některými ruskými a ukrajinskými badateli hledán základ dalšího vývoje a přerůstání v **památky typu Koločin-Tušemlja i Peňkovka**.

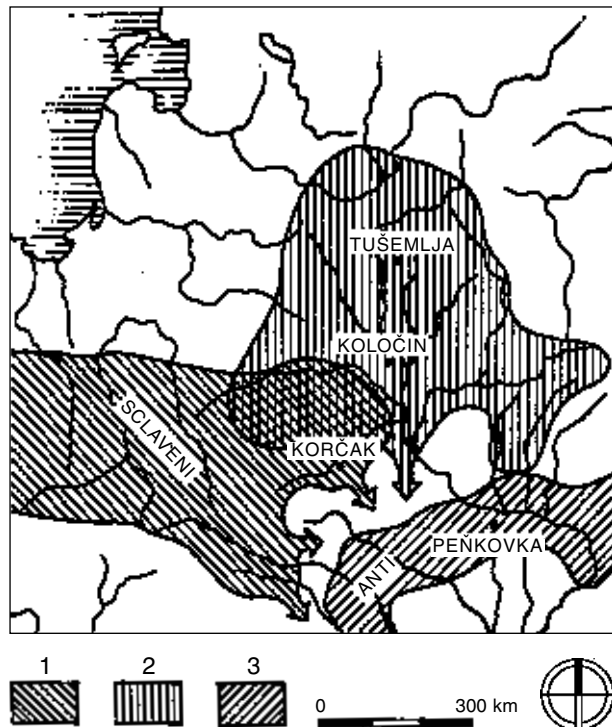
Zmínili jsme již **komplex černjachovské kultury** nazvané dle eponymního naleziště Černjachiv nedaleko od Kyjeva a šířící se od 2. století n. l. v jižní části teritoria zanikající zarubiněcké kultury, vymezené černozemní

lesostepí na severu a odtud směrem na jih do stepního pásma severního Přičernomoří až k dolnímu Dunaji na západě a levobřeží Dněpru na východě. Jedná se o typickou kulturu doby římské za hranicemi Impéria ovlivněnou antickou civilizací, jež náhle zaniká kolem roku 400 n. l., pravděpodobně následkem pohybu kočovných **Hunů** směrem na západ. V celém tomto kulturním komplexu můžeme rozlišit komponenty převorské, zarubiněcké, thrácké a východopomořské související s **Góty**. Právě jejich podíl na genezi černjachovské kultury je považován za podstatný, neboť její rozkvět spadá do doby, kdy tento východogermánský kmen pronikl snad ze Skandinávie přes jihovýchodní Pobaltí do jihoruských stepí a ovládl je. Svou roli při vzniku a formování tohoto celého jednotného kulturního okruhu však mohlo sehrát také starší domácí skytsko-sarmatské podloží. Po rozbití gótského kmenového svazu Huny se útržky černjachovského obyvatelstva rozptýlily na západ a jih.

Pro celou oblast mezi Odrou a Vislou severně od Sudet i Karpat a dále na východ k Dněstru a Dněpru je typické, že koncem 4. či nejpozději na počátku 5. věku ukončují svoji existenci všechny vyvinuté kultury s pozdně římskými tradicemi, ať již výše jmenovaná převorská, zarubiněcká a černjachovská, nebo také další skupiny a **kultury**, jako byly například **lipická, koločinsko-akatovská, karpatských mohyl** atd. Potom se vlastně teprve po zhruba sto letech objevují nejstarší památky, které je možno bezpečně považovat za slovanské. Časovou mezeru v osídlení celého rozsáhlého území během 5. století až k nejstarším památkám ze 6. století, které lze bezpečně považovat za slovanské, nelze prozatím spolehlivě vyplnit. S výše uvedenými kulturami převorskou, pozdně zarubiněckou (tzv. kyjevský typ či kultura) a černjachovskou mají sice nejstarší slovanské památky řadu dílčích spojitostí, ale bezprostřední návaznost zde postrádáme a žádnou z nich nelze podle dosavadních znalostí označit za čistě praslovanickou. Kvalitativně se tedy jedná o zcela nový jev.

Teprve o necelé století po doznění existence a vlivu výše připomínaných kultur i dalších lokálních skupin a typů se na rozsáhlém teritoriu od Labe a Sály na západě po povodí Pripjatě a Podněpří na východě počínají objevovat nejstarší památky, které je již možno bezpečně považovat za slovanské. Hovoříme o **typu Peňkovka** nazvaném podle lokality na březích Tjasminu v kirovogradské oblasti na Ukrajině rozšířeném mezi středním až dolním Dněprem a Dněstrem i v povodí jižního Bugu. Dobu rozkvětu tohoto typu je možno klást do 6.–7. století, šířeji se však hovoří o periodě

Rozšíření typu Korčak (1)
Koločin-Tušemlja (2)
a Peňkovka (3)
ve východní Evropě.
Upraveno podle
Z. Váni 1983.

5.–8. století. Typ Peňkovka vykazuje v materiální kultuře určité vztahy k černjachovské kultuře zanikající nejpozději na počátku 5. věku. To může naznačovat i určité kulturní kontakty obou elementů a možnou asimilaci staršího černjachovského obyvatelstva. V těchto souvislostech je poukazováno na možnost, že nositelé typu Peňkovka byli zbytkem původního íránského obyvatelstva, pravděpodobně sarmatského původu, známého jako **Antové**. Poprvé se jejich jméno objevuje u Plinia Staršího a Klaudia Ptolemaia, kteří je umísťují do oblasti Azovského moře. Zda se však již v této době jednalo o slovanské kmeny, je nejasné, neboť jejich původ je hledán v alanských skupinách, k jejichž slavinizaci mělo dojít během 4.–6. století a od tohoto věku se v historických pramenech objevuje tento kmenový svaz jako slovanští Antové, jak podrobně popisuje například Jordanes († asi 552) odlišující je od Sklavinů.

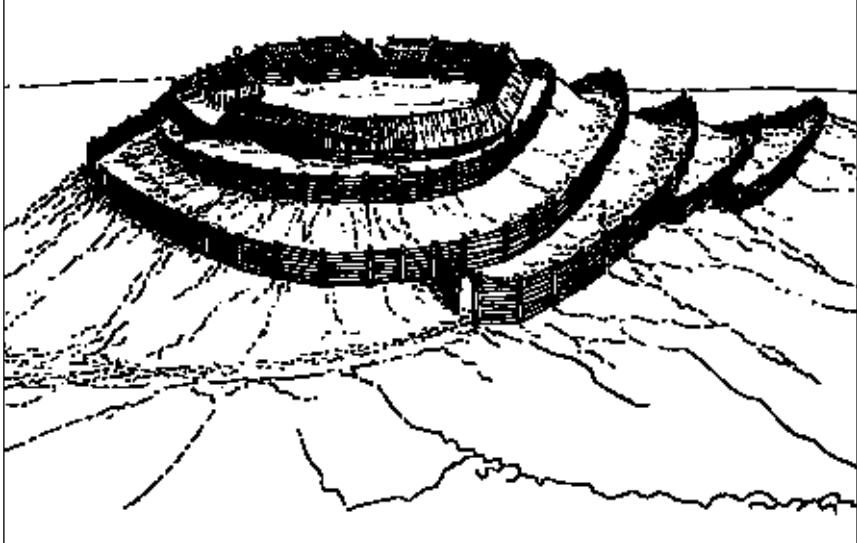
Byzantský historik Prokopios z Kaisareie (kolem 500 až asi 560) uvádí, že tito Antové sídlili i východně od Dněpru na sever od Utigurů obývajících pobřeží Meotijské zátoky (Azovské moře). Tuto jeho zprávu potvrzují také prameny archeologické, podle nichž lze vést na východě hranici postupu nejstarších slovanských kmenů přibližně podél okraje povodí Dněstru, Dněpru a Donu. Nejdůležitější doklady antské přítomnosti v podobě jejich sídlišť, pohřebišť i pokladů, jako je například nález stříbrných předmětů z Martynivky 110 km jihovýchodně od Kyjeva, učiněný v roce 1907, či soubor zlatých a stříbrných nádob, šperků i dalších předmětů objevený roku 1912 v osadě Mala Pereščepina v Poltavské gubernii, se však soustřeďují v levobřežní i pravobřežní části středního až dolního Dněpru. Tento slovanský lid osídlující rozsáhlé teritorium, který je označován jako nespočetný, měl podle Jordanesova popisu bojů **Ostrogótů** s **Anty** vysoký stupeň politické organizovanosti a byl jednotný. Prokopios také o **Sclavinech** a **Antech** uváděl, že jim nevládne jednotlivec, ale žijí v demokracii, a proto u nich štěstí i neštěstí v životě, zdar věcí stejně jako nezdár jsou záležitostmi společnými. Zmiňuje i jejich náboženské představy a popisuje způsob života, který je drsný, bez pohodlí, věčně jsou pokryti špínou, chudobní, ale ne zlomyslní, z prostoty uchovávají hunské mravy. Podobné informace má i Pseudo-Maurikios žijící na přelomu 6. a 7. století. Jsou podle něj zvyklí na svobodu, nedávají se nijak zotročit anebo podrobit, hlavně ne ve své zemi. Jsou velmi početní a vytrvalí, snášejí lehce horko a zimu i déšť a nedostatek oděvů a potravin. Dále uvádí, že k nově příchozím jsou laskaví, chrání je a zajatce drží jen určitou ustanovenou dobu a ti pak mohou zůstat na místě jako svobodní či se vrátit ke svým; mají také hojnost různého dobytka a plodin a jejich ženy jsou cudné nad veškerou přirozenost. Většinou pokládají úmrtí svých mužů za svůj konec a dobrovolně se oběsí, neboť nepokládají vdovství za život. Zmiňováno je i více králů (exarchů) či menších vládců a vzájemná nesvornost Slovanů.

Jordanes, Prokopios, Pseudo-Maurikios a další historikové nás informují především o **zájmové sféře Byzance**, tzn. o územích na sever od Dolního Dunaje a na Balkánském poloostrově. Například v Prokopiových relacích se hovoří o kmenech v množném čísle a to patrně odpovídá situaci na počátku slovanské expanze a osídlování nových území, kdy se slovanská společnost ještě nacházela ve stadiu rodového zřízení s řadou místních kmenových vůdců spojujících se při útočných výpravách, zejména proti Byzanci, ale jistě i dalších akcích spojených s obsazováním nového

sídelního prostoru v našich zemích, středním Německu, na jihozápadním Slovensku i jinde. Fakt, že podle byzantských autorů byli Slované tolerantní i k nepřátelům, které vzali do otroctví, snad také signalizuje rozklad rodového zřízení a pokrevních příbuzenských vztahů. Přijímání propuštěných otroků do svazku rodových osad je toho nesporným dokladem. Postupně však rod ztrácí na významu a stejně tak i kmen, a ty se stávají pouhými územními sdruženími, což se projevuje i v postavení představitelů stojících v čele těchto jednotek – od vesnických stařešinů až po kmenové vůdce či náčelníky.

V rámci jednotlivých sídlišť se rozpadá **velkorodina** a vytváří se **patronymie**, kde je postupně společná držba půdy, dobytka atd. nahrazena soukromovlastnickými vztahy. Patronymie může tvořit buď celou zemědělskou osadu, či pouze její část, a má svou samosprávu, společného předka, jméno, ideologické a právní vazby. Geneticky sice vychází z **patriarchálně rodového zřízení**, ale od samého počátku existence ji charakterizuje právě rozpad původních prvobytných principů a postupný vznik soukromovlastnických vztahů. Znamená tedy přechod od **pokrevní obcíny** k **občině sousedské** nebo **teritoriální**, přičemž staré pokrevní vztahy nezanikají náhle a naráz, ale ještě dlouho se v konzervativním vesnickém zemědělském prostředí udržují jako důležitá organizační složka vesnického společenství, přičemž dostávají nový obsah. Patronymie se projevuje i celkovou změnou společenské struktury, rozpadem kolektivního vlastnictví půdy a oddělováním specializovaných výrobních odvětví řemeslného charakteru od vlastní zemědělské výroby v rámci jednotlivých rodin. To vše vedlo ve svých důsledcích ke vzniku nových výrobních vztahů, postupnému přechodu k sousedské či teritoriální občině a vazbě těchto útvarů na určité území či teritorium.

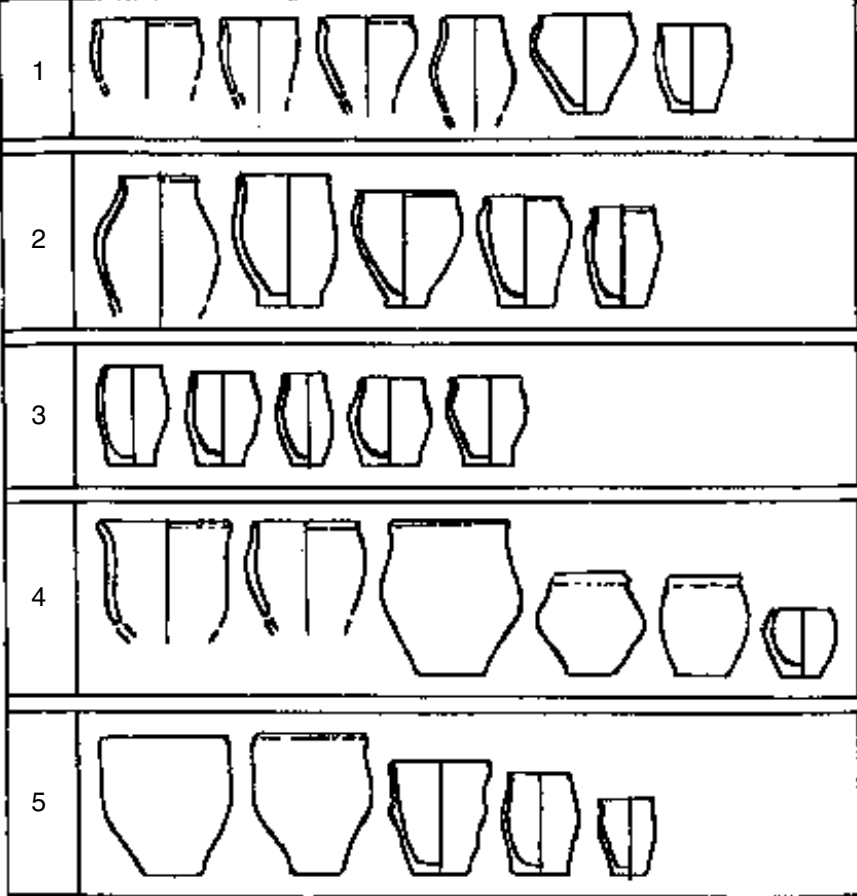
Od 6. století se **Antové** výrazně spoluúčastnili expanze na Balkánský poloostrov a jistě se podíleli i na dalším vývoji v celé východoslovanské oblasti. Byzantský Pseudo-Maurikios v jedné části *Knihy o strategii* obsahující návod *Jak třeba válčit se Slovy, Anty a podobnými národy* počítá s možností porážky nesmírně početných Antů jedině pod podmínkou dosažení jejich politické roztržštěnosti. Doporučoval proto hledat mezi nimi spojence. Geografická poloha Antů byla proti dalším slovanským uskupením značně nepříznivá a byli vystaveni tlaku **Sarmatů** a později i dalších nomádů kočujících v severním Přičernomoří a také **germánských Gótů**. Když se sem širokým stepním eurasijským pásmem přesunují od východu **Avaři**, dostá-

Tušemlja, Bělorusko. Rekonstrukce hradiště ze 6.–8. století.
Podle B. Chropovského 1989.

vají se i oni někdy počátkem šedesátých let 6. století do konfliktu s Anty a ti se stávají v boji proti nim spojenci Byzance. Avaři potom proti Antům uspořádali v roce 602 válečnou výpravu a po tomto datu historické zprávy o nich z byzantských pramenů mizí. Každopádně však nezanikli a podílejí se na vzniku kmenového uskupení **Poljanů** s centrem v Kyjevě.

Dalšími památkami považovanými již za slovanské je **typ Koločin-Tušemlja** nazvaný podle sídliště a hradiště Koločin v gomelské oblasti Běloruska a Tušemlja na řece Sož na východě Běloruska. Někdy se dokonce hovoří o **kultuře koločinsko-akatovské**, přičemž druhá ze jmenovaných lokalit je nekropole. Památky tohoto typu zaujímaly na území dnešního Běloruska a Ukrajiny rozsáhlé lesnaté oblasti na horním Dněpru, horní Dvině a na Desně až ke Kyjevu. Tento kulturní komplex existující patrně již od pokročilého 5. do 8. století byl snad smíšený baltoslovanský. Svědčí o tom jeho kořeny hledané v baltských kulturách doby železné a shledáváme v něm i částečné ovlivnění zarubíněckou kulturou. Také oblast jeho rozšíření se vyznačuje baltskou hydronymií. Řada badatelů však poukazuje na určité odlišnosti hmotné kultury tohoto typu od prokazatelně baltských

Ručně lepená keramika typu kyjevského (1), černjachovské kultury (2),
typu Praha-Korčák (3), Peňkovka (4) a Koločin-Tušemlja (5).

Podle V. D. Barana 1981, A. Pleterského 1990 a Z. Měřinského 2002.

památek na území dnešní Litvy a Lotyšska. Během 8. století je vývoj typu Koločin-Tušemlja ukončen a v 8.–9. století převrstven novou osídlovací slovanskou vlnou pronikající sem od jihu z území **typu Peňkovka a Korčák**. Možné souvislosti s procesem slovanské etnogeneze naopak naznačuje šíření některých prvků hmotné kultury typu Koločin-Tušemlja v době jeho rozkvětu na jih do antské oblasti s typem Peňkovka.

Rozsahem největší teritorium osídlil slovanský **lid s keramikou pražského typu** (kultura s keramikou pražského typu, typ Praha-Korčak; pražský typ podle nalezišť na území Velké Prahy a typ Korčak dle stejnojmenné lokality poblíž Žitomiru na Ukrajině). Sídlní oikumenu tohoto typu lze vymezit na západě územím Čech, Moravy, Dolních Rakous a středního Německa v Posálí a Polabí i Polska se Slovenskem a okrajově snad také Maďarskem (pražský typ), na východě pak povodím Pripjatě a středního Dněpru, Západního Bugu a na jih zasahuje až k Dněpru (**typ Korčak**). Z celého rozsáhlého území, kde se typ Praha-Korčak rozšířil, je však možno ve středoevropském prostoru k oblasti jeho vzniku přiřadit snad pouze jih Polska a východ Slovenska. Rámcově lze chronologické postavení typu Korčak vymezit dobou pokročilého 5. až 7. století. Počátky pražského typu pak lze za dosavadního stavu bádání hledat v poslední třetině až konci 5. věku. Ostatní rozsáhlá teritoria na západě osídlil lid s kulturou pražského typu až během doby své expanze. Na velké části územního rozšíření typu Praha-Korčak je předpokládána identita jeho nositelů se **Sklaviny** a pouze v severních oblastech se uvažuje o ztotožnění s problematickými **Venety**. Název Sclavini se spolu s Anty objevuje u gótského historika Jordanese i poradce vojevůdce **Belisaria** (okolo 505–565), byzantského historika Prokopia z Kaisareie. Název Sclavini vymezuje západní sídlní oikumenu Slovanů, kteří okolo poloviny 6. století sídlili západně od Antů mezi deltou Dunaje a Dněstrem a na sever až po Vislu. Toto pojmenování označuje jednu z největších skupin starých Slovanů, které tvořily základ západoslovanských a částečně i jihoslovanských kmenů v původní slovanské pravlasti. Později, po zániku názvu Antové, se stal název Sclavini všeobecným pojmenováním slovanských kmenů.

Během 6. století se ve středoevropském prostoru konstituovaly **dva okruhy časně slovanské kultury s keramikou pražského typu**. Jižnější, dislokovaný na teritoriích Čech, Moravy, jihozápadního Slovenska, Malopolska, Mazovska, Dolního Slezska a snad o něco později v 1. polovině 7. století i ve středním Německu na soutoku Sály s Labem a dále podél Labe proti jeho proudu, je charakterizován památkami nenavazujícími na starší vývoj. Právě tyto lze považovat za doklad počátků expanze Slovanů a stěhování z jejich původní pravlasti nacházející se na východ od horní Visly a na severozápadní Ukrajině. Druhé krystalizační centrum je pak hledáno v oblastech Slezska a Velkopolska, kde na jisté souvislosti se starším vývojem poukazují některé keramické tvary. Blíže odhalit jeho charakter

Schematické znázornění rozšíření keramiky typu Praha-Korčak ve střední a východní Evropě. Podle B. Hlinky 1984.

je však vzhledem k předchozímu vývoji do počátku 5. století, kdy se tato území nacházela ve sféře patrně etnicky nejednotné a v její západní části s největší pravděpodobností germánské převorské kultury, úkolem dalšího bádání. Každopádně ale z nástupních prostorů ve Slezsku a Velkopolsku postupovalo slovanské osídlení směrem na západ k Labi a na severozápad a sever na pobřeží Baltského moře v dnešních Pomořanech a Meklenbursku. To snad naznačuje také pozdější datování zdejších nejstarších dokladů slovanského osídlení a náznaky styku obou okruhů například v horním Povislí, dolním Pohavolí i průniku na jih na naše území.

Celkem je možno **teorie o původu a etnogenezi Slovanů** i průběhu jejich expanze shrnout do **pěti základních skupin**. Dvě z nich, dnes v podstatě opuštěné, počítají s dlouhodobým vývojem i na našem území. Prvá, tzv. **autochtonistická**, připisuje Slovanům již starší pravěké kultury, a to nejpozději od doby lužických popelnicových polí doby bronzové. Druhá, tzv. **biologické kontinuity**, je založena na předpokladu, že rolník zpravidla neopouští půdu. To znamená, že původní neolitické obyvatelstvo se několikrát asimilovalo, přijímalo některé nové kulturní prvky a podněty a posléze se slavinizovalo. Další tři teorie již nepočítají se slovanskou etnogenezí, která by proběhla na našem území, ale předpokládají, že

obyvatelstvo patřící k západní větvi Slovanů se sem přistěhovalo, a to buď formou jednorázového rychlého záboru nové vlasti – tzv. **migrační teorie**, nebo postupného pronikání – **teorie penetrační**. Rozhodnout, kterému z těchto dvou názorů dát za současného stavu bádání přednost, je velmi obtížné, ba nemožné. Zamítnout je však možno na tyto teorie nava-
zující další **hypotézu**, tzv. **kolonizační**, snažící se v postupném pronikání Slovanů na naše území vidět výsledek záměrného přivedení Slovanů jako kolonistů Germánů, či v případě karpatské kotliny dokonce **Avarů**.

Za doklad o přítomnosti Slovanů v prostoru karpatské kotliny, tzn. na středním Dunaji a v Potisi, je někdy pokládána zpráva poslaná roku 448 historikem Priskem východořímskému císaři **Theodosiovi II.** (408–450). Dozvídáme se z ní, že na cestě k hunskému **králi Attilovi** se císařovo poselstvo setkalo s lidem, jenž mu k pití nabídl nápoj zvaný *medos*, a podobně **Jordanes**, popisující pohřební slavnosti nad Attilovým hrobem, označuje jednu z nich za *stravu*. Oba dva termíny známe též od Slovanů, a to vedlo některé badatele k úvahám o jejich přítomnosti v karpatské kotlině již v době kolem poloviny 5. století. O slovanskosti obou termínů jsou však vznášeny pochybnosti a je poukazováno na jejich neslovanský původ. Jako doklady přítomnosti Slovanů v karpatské kotlině již kolem poloviny 5. století nelze tedy obě zprávy použít.

Teprve pro prvou polovinu 6. století přináší písemné svědectví o rozšíření slovanského živlu již výše zmiňovaný gótský historik *Jordanes*. Ve svém spise o původu a dějinách **Gótů** *De origine actibusque Getarum* čerpajícím ze ztraceného díla Cassiodorova zaznamenal i cenné údaje o slovanských kmenech, které právě v této době vstupují do dějin. Jeho zpráva, že Antové byli mocnější než Sclavini, také pravděpodobně dovolu-
je klást celou Jordanesovu relaci o území osídleném Slovany do doby před roky 533–545, kdy Antové utrpěli zdrcující porážku od Sclavinů a ti se stali vedoucí silou dalšího vývoje. Sclavini zřejmě podle Jordanesových údajů již v této době obývali prostor karpatské kotliny na sever od byzantské hranice z doby kolem roku 546, jejíž linii je možno vést od *Novieduna* (dnes Drnovo západně od Ljubljany na řece Sávi, Slovinsko) na Osijek a po Dunaji k jeho ústí do Černého moře, ale severněji od sídel Langobardů a Gepidů, tzn. zabrali větší část území dnešní Moravy, Slovensko, severní části Maďarska a eventuálně i Zakarpatskou Ukrajinu. Na sever se území osídlené Sclaviny rozprostíralo až k Visle, tzn. až za hřbety Karpat nazývaných u Jordanese Alpami. Ještě severněji měli být pak usazení Veneti.

Zprávy o Slovanech objevujících se v 6. století na dolním Dunaji a počínajících pronikat na jih do byzantských provincií na Balkáně známe i z dalších pramenů. Především jsou to zmínky poradce **vojevůdce Belisara**, byzantského historika Prokopia z Kaisareie, který se Slovanům věnuje ve svém díle o válce s Góty *Hyper tón polemón logoi*. Hovoří o kmenech Slovanů a Antů a údaje se týkají doby konce 5. a prvního desetiletí 6. století, jak naznačuje jeho popis tažení části **Herulů** sídlících původně na jižní Moravě a v severozápadní části Dolních Rakous po porážce od Langobardů někdy v letech 494–509 (nejspíše v letech 508/509, eventuálně 512) na sever do Skandinávie, kdy Herulové procházeli územími osídlenými již Slovany. Jaká byla ovšem přesná trasa jejich ústupu, jasné není, a zprávu tudíž nelze považovat za doklad osídlení českých zemí, Slovenska či dalších oblastí severně od Dunaje k uvedenému období. Někteří badatelé se spíše kloní k názoru, že Herulové táhli spolu se zlomky dalších kmenových součástí severně podél Karpatského oblouku.

Někdy v 2. polovině 6. století dokládá patrně přítomnost Slovanů ve středním Podunají také nápis na náhrobku **tourského biskupa Martina** pocházejícího ze *Savarie/Sabarie* (dnes Szombathely v Maďarsku), který mu dal v roce 558 vybudovat další Pannonec, biskup **Martin z portugalské Bragy (Bracara)**. Narodil se mezi lety 510–520 a z jižní Pannonie odešel v roce 536, takže jeho údaj může odrážet stav z doby před tímto datem, nebo být závislý na nějaké jiné písemnosti snad východního byzantského původu či přímo z Pannonie. Mimo jiné národy jsou na náhrobku uváděni i Slované. Také ve zprávě již výše zmiňovaného Prokopia časově zařaditelné snad k roku 535 lze vystopovat přítomnost slovanského obyvatelstva v širším prostoru středního Dunaje. Tehdy **Risiulfův syn Hildigis** († 555) utekl ze dvora langobardského krále **Wachona** († 540), uchýlil se ke Slovanům a sehrál významnou roli v době první langobardské války z let 548 až 551, kdy Slované byli spojenci **Gepidů** a jejich nájezdy směřovaly k jihu přes *Sirmium* (Srěmska Mitrovica v Srbsku).

Prvé útoky Slovanů na dolnodunajskou byzantskou hranici máme v historických pramenech zachyceny patrně již v době závěru vlády císaře **Anastasia** (491–518). Tato zpráva je ale nejistá, neboť v pokračování díla *Marcellini v. c. comitis chronicon* (comes Marcellinus byl zavražděn 467 nebo 468) jmenovaní Geti, podílející se v roce 514 na povstání *foederáta Vitalianise*, nemuseli být Slované, jak je někdy tento údaj interpretován. Od tohoto data se však Slované (Antové) vyskytují v byzantských prame-

nech poměrně často a se Sclaviny se zde poprvé setkáváme po vítězství Byzance nad Anty někdy okolo roku 527.

Obecně se předpokládá, že s Anty souvisejí výše zmiňované památky typu Peňkovka, kdežto reprezentantem Sclavinů měl být rozsáhlý komplex typu Praha-Korčák. Hmotné památky poukazující na spojitost s ním nacházíme v Moldavsku, středním a horním Valašsku i v Sedmihradsku. Bezesporu jsou svědectvím prvního tlaku Slovanů na Balkán počínajícího již v závěru 5. století a směřujícího k Dunaji. Nejpozději někdy kolem roku 550 dospěli potom Sclavini až do samé západní části dolního Podunají v Banátu na rozhraní dnešního Srbska, jihovýchodního Maďarska a jihozápadního Rumunska u soutoku Dunaje s Tisou, kde sídlili Gepidové. Ti je zde ochránili před Byzancí a za poplatek převezli přes Dunaj. V tomto období ještě před příchodem prvních skupin Avarů do karpatské kotliny, snad již v roce 562, jistě pak 567, se tedy Slované usazují i v Banátu.

Nejstarší údaje obsažené v písemných pramenech i hmotné památky dokládají slovanské osídlení na rozsáhlém území ohraničeném na východě tokem Dněpru, na severu baltskými kmeny při jihovýchodním pobřeží stejnojmenného moře, na západě tokem středního Dunaje a Visly a na jihu dolním Dunajem. Zajímavé je zde rozčlenění do dvou velkých **celků Sclavinů a Antů** naznačující již déletrvající diferencovaný vývoj.

Pokud jde o střeoevropský prostor, počítá se pro Slovensko s průnikem nejstaršího slovanského osídlení již od konce 5. století n. l., a to na základě poznatku, že **Langobardé** slovanské území prakticky obešli, což může naznačovat existenci již souvislejšího slovanského osídlení jihozápadní části této země. Umožňovalo by to i ukončení života na zdejších germánských sídlištích již během předchozího období. Dosud ale nebyl v celém jihomoravském prostoru i jinde bezpečně prokázán vzájemný kontakt či soužití nejstarších Slovanů s Langobardy a tyto dva kulturní i etnické fenomény se dle kartografického zpracování do jisté míry respektují. Langobardská pohřebiště také nepřekračují směrem na východ tok řeky Moravy a až na výjimku v klíčovém prostoru Devínske brány nezasahují na jihozápadní Slovensko. To vše naznačuje spíše částečnou současnost než následnost obou okruhů – převážně germánské langobardské kultury pozdní doby stěhování národů a žárových hrobů s keramikou pražského typu, které patří nejstarším Slovanům. Pro vzájemné kontakty svědčí i přejímání starších předslovanských zeměpisných názvů i v některých projevech pohřebního ritu a hmotné kultury, kde však jsou tyto elementy velmi

diskutabilní. Každopádně se jejich výskyt váže pouze na prvou nejstarší fázi časně slovanského osídlení našich zemí.

Na území Moravy se první slovanští obyvatelé počínají postupně usídlit nejpozději od třicátých a čtyřicátých let 6. století n. l., ale k intenzivnímu osídlování jejího území pravděpodobně došlo až po polovině 6. věku, kdy se zde usazené družiny Langobardů a zbytky příslušníků dalších germánských kmenů přesunují do Pannonie a posléze v roce 568 do severní Itálie. Toto datování vychází z předpokladu, že v případě zastoupení dvou etnik na jednom území nastupuje relativně mladší, tzn. v našem případě Slované, až po odchodu nebo asimilaci etnika staršího, tedy germánských Langobardů a jejich souputníků. Právě na základě těchto úvah je dovozováno, že do prostoru zhruba mezi dolním tokem Moravy na východě a Znojmem na západě včetně Dyjskosvrateckého úvalu až po Brněnsko a na rozsáhlé území východní části Dolních Rakous severně od Dunaje počali nejstarší slovanští kolonisté intenzivněji pronikat až po roce 568.

Na základě těchto zjištění lze potom usuzovat, že první a nejstarší slovanický proud nepostupuje na Moravu všeobecně předpokládaným pohybem přes Moravskou bránu, nýbrž jej, jak naznačují některé nové slovenské nálezy, předcházely skupiny, jež prošly přes karpatské průsmyky z Malopolska do středního Pováží. Odtud postupují dále podél proudu Váhu, usazují se na jihozápadním Slovensku a po překročení bělokarpatských sedel a průsmyků se dostávají až do středního Pomoraví, kde snad již během druhé třetiny 6. století zakládají první sídliště. Dle současných poznatků tento proud ještě v podstatě respektoval dosud existující langobardskou sídelní oikumenu a podobně se asi zachovali i slovanští osadníci postupující Moravskou bránou na střední Moravu. Počátky tohoto pohybu měly souviset se zánikem doznívajícího pozdně římského osídlení převorské kultury v horním Povislí okolo poloviny 5. století. Tím se uvolnily nástupní prostory k expanzi na jihozápad právě přes karpatské průsmyky do Pováží a dolního Pomoraví a Moravskou bránou na Moravu a dále do Čech. Bezpečné doklady a důkazy o tak časném postupu prvních skupin Slovanů přes hřbety Karpat, Beskyd a sudetských pohoří však prozatím postrádáme.

S největší pravděpodobností ve stejném období, kdy zasídlují střední Moravu a moravské úvaly, postupují nejstarší Slované do Čech. Řadou badatelů jsou tyto pohyby spojovány se zánikem **Durynské říše** v roce 531 a odchodem části germánského obyvatelstva, zejména jeho vedoucích složek a rodové aristokracie, z Čech během prvních dvou desetiletí 6. století

ve dvou vlnách do Rakous a Bavor. Zde se tito nově přichozí osadníci podílejí na etnogenezi starých **Bavorů (Bajuwarů)**. Částečně vylidněné Čechy zůstaly potom bez pevnější politické organizace, vytvořilo se zde určité mocenské vakuum a do celého prostoru se počínají přesunovat první slovanští osadníci. Celý tento pohyb mohl započít již v době o jedno až dvě desetiletí před pádem říše Duryнкů, což však nic nemění na rámcovém datování počátků celého pohybu a expanze Slovanů, které je možno časově hledat v pokročilé první třetině 6. století.

Hlavní proud nově přichozích slovanských kolonistů a jejich jednotlivé skupiny se po průchodu Moravskou bránou mohly někde v širším prostoru Přerova rozdělit na ty, které směřovaly dále podél toku řeky Moravy, další osídlily střední **Moravu** a Olomoucko, pokračovaly dále směrem na Brněnsko a v Dyjskosvrateckém úvalu na jihu Moravy narazily s největší pravděpodobností na zbytky langobardského osídlení. Na druhé straně někteří polští badatelé uvažují naopak o průniku nejstarších Slovanů Moravskou bránou směrem na sever. Ze střední Moravy počaly také početné skupiny slovanských osadníků postupovat po trase pozdější tzv. Trstenické stezky, jež pak představovala hlavní historickou spojnici Moravy s Čechami, dále na západ. Prošly oblastí východních Čech a osídlily úrodné **oblasti středních a severozápadních Čech** v prostoru Pražska, Polabí od Poděbradska až po Litoměřicko a dolní Poohří. Odtud pak tento proud postoupil do **středního Německa** až po Pohavolí v Braniborsku, jehož sídelní prostor se uvolnil pádem říše Duryнкů.

Poměrně slabě zasídlují nejstarší Slované **Dolní Rakousy** v celém širokém prostoru severně od Dunaje od Moravského pole (Marchfeld) na východě až do Pokampí a Kremži (Statutarstadt Krems a. d. Donau) na západě. Může to souviset i se zbytky zdejšího langobardského osídlení, neboť několik nejstarších časně slovanských žárových hrobů známe pouze z moravsko-dolnorakousko-slovenského pomezí právě v prostoru Moravského pole, kde bezesporu okrajově souvisejí s nejstarší slovanskou osídlovací vlnou 6. století, patrně až jeho druhé poloviny, či počátku století 7. Podle některých nejnovějších teorií byla oblast Podunají zhruba mezi řekou Enží (Enns) na západě a Vídeňským lesem (Wienerwald) na východě po obou březích Dunaje osídlena **zbytky původního románského obyvatelstva**, které zde přežívá po pádu římské moci na středním Dunaji na počátku poslední čtvrtiny 5. století i po odchodu Langobardů a přijímá od 6. století různé podněty z okolních kulturních prostředí – slovanského na

severu a jihu, bajuvarského na západě a později i avarského na východě. Na rozdíl od západněji ležící oblasti, kde proběhla během 1. poloviny 6. století etnogeneze Bajuvarů, zde však k žádnému podobnému procesu nedošlo. Slované se potom při svém postupu na západ dostávají až za Enži na **území Horních Rakous** a zde se setkávají s **osídlením bajuvarským**, postupujícím v opačném směru na východ podél toku Dunaje, jež během 6.–7. století obsazuje tento prostor.

Již výše jsme se zmiňovali o možném poněkud starším počátku **osídlování jihozápadního Slovenska** nejstarším slovanským obyvatelstvem již od konce 5. století. To se usazuje v prostoru Záhorské nížiny, proniká až do severních okrajů Podunajské nížiny s dolním Povážím a Nitranskem až do Poiplí i dále na východ do okolí Košic, Vranova nad Topľou a Trebišova. Zajímavé jsou však i nálezy z horských kotlin Váhu a Hronu v Žilině a Sliaci související možná právě s pohyby nejstarších Slovanů karpatskými průsmyky směrem na jih. Dostávají se až na **teritorium dnešního Maďarska**, kde doklady známe z okolí Miskolce v severovýchodní části země a na jihozápadě zhruba od Balatonu po Nagykaniszu. Tyto nálezy jsou rámcově datovány do první poloviny, respektive třetiny 7. století.

Závěrem lze konstatovat, že nejpozději ve třicátých letech 6. století, patrně však o nějaké desetiletí časněji, došlo z dosud neobjasněných příčin, asi z důvodů populační exploze i snahy dostat se do úrodnějších oblastí v okrajových zónách zaniklého římského Impéria, k odstředivému pohybu Slovanů z jejich pravlasti a právě v tomto období jsou prvou vlnou nově přichozích slovanských kmenů osídleny nejúrodnější oblasti Moravy a Čech, většinou při březích velkých vodních toků. Podobně tomu bylo i na Slovensku. Jednalo se buď o postupné pronikání víceméně zemědělského obyvatelstva či podle některých současných názorů reprezentovaných například D. Třeštíkem o velké jednorázové vojensky organizované tažení, které vedlo k usazení Slovanů v pásmu při jižních svazích Karpat, přičemž tento pochod musel mít výchozí prostor v Malopolsku a Zakarpatí, odkud směřoval na jih přes Verecký a další průsmyky. Těmi se však asi na Slovensko dostávají příslušníci dalších slovanských kmenových uskupení, jak to naznačuje i další vývoj na území Nitranska a odtud dále na východ. Již před rokem 535 se měly tyto skupiny Slovanů dostat do sousedství Langobardů a v roce 548 pak navázali jeho vůdcové spolupráci s východněji sídlícími Gepidy. Zde snad je možno postihnout i určité souvislosti s počátky nájezdů na západní balkánské provincie Byzantské říše v letech 548–551, kdy Slované

spolupracovali s Gepidy a hlavní nápor směřoval na *Sirmium* (Srěmska Mitrovica v Srbsku). Většina badatelů však uvažuje o postupném pronikání a výše popsaná hypotetická akce mohla být, tak jak to známe v případě řady dalších velkých etnických přesunů, pouze počáteční fází obsazení Čech, Moravy i dalších oblastí Slovany, po němž pokračovalo další postupné osídlování celého prostoru na západ i jih evropského kontinentu.

Politický a etnický vývoj 6. století a tzv. druhá slovanská vlna

Na tomto místě nelze podrobně popisovat změny mocenské situace, jež nastaly během druhé třetiny 6. století na území evropského kontinentu. Roku 526 umírá zakladatel **Ostrogótské říše Theoderich I. Veliký** (451 nebo 456–526, vláda v Itálii 493, východogótský král a regent východořímského císaře v Itálii 497) a zároveň následujícího roku 527 nastupuje na konstantinopolský císařský trůn **Iustinianus I.** (482–565, císař 527), který si vytkl úkol obnovit staré Římské impérium v jeho původním rozsahu. Již roku 533 císařův vojevůdce Belisar (okolo 505–565) poráží v severní Africe germánské **Vandaly**, bojuje na Sicílii a od roku 536 operuje v Itálii. Likvidace **Durynské říše** Franky v roce 531 potom přiblížila celý středoevropský prostor vlivu Franské říše a ta vyvíjela svůj mocenský tlak jednak směrem do východoalpského prostoru, jednak dále na jih do Itálie. Tento tlak potom ještě zesílil po obsazení říše germánských **Burgundů** v letech 532–534. Po zavraždění Theoderichovy dcery Amalasvinthy v roce 535, která vládla po svém otci, intervenují Frankové v Itálii, a to se pak Byzanci stává vhodnou záminkou k zahájení vojenských operací Belisara v Itálii, jež vedly hned v roce 536 k obsazení Říma. Zároveň v témže roce dobývají Gepidové na Ostrogótech *Sirmium* (Srěmska Mitrovica v Srbsku západně od Bělehradu), které se stává také předmětem strategického zájmu Langobardů. Jejich král **Audoin** (540/547–560/561) obdržel někdy v letech 546/547 darem od Iustiniana I. provincie *Noricum mediterraneum* a *Pannonia secunda* (*Sirmiensis*) s Posávím, a to patrně pouze *de iure*, neboť lze předpokládat, že počátky **pronikání Langobardů na půdu Pannonie**, či alespoň do její severozápadní části (*Pannonia prima*), byly časnější; docházelo k němu již před rokem 526. Podobně Gepidům bylo již v letech 539/540 potvrzeno byzantským císařem držení *Sirmia*. Audoin si sice spojenectvím s Byzancí

a obsazením nové bohaté země zajistil určitou stabilitu své uzurpované moci, ale na druhé straně mu vyvstali noví nepřátelé v podobě Gepidů, s nimiž musel soupeřit o *Sirmium*, a také Franků, kteří jako spojenci Ostrogótů pronikli za **Theudeberta I.** (533–548) do *Norica mediterranea*.

Již v roce 549 vyústily spory mezi Langobardy a Gepidy v otevřené nepřátelství a proti Byzanci asi již rok předtím zaútočili s tichou podporou Gepidů a jejich krále **Thorismunda** Slované, jak bylo už konstatováno výše. Právě toto datum představuje počátek periodicky se opakujících vpádů Slovanů do západní části Byzantské říše, neboť na dolním Dunaji počalo pronikání a nájezdy nově se vynořivšího etnika již dříve. Zatímco Langobardi a Gepidové, kteří byli vystaveni soustavnému tlaku Byzance, střídavě mezi sebou soupeřili a uzavírali příměří, vydala se již počátkem roku 550 do nitra Balkánského poloostrova další vojenská výprava Slovanů vyličená velmi barvitě Prokopiem. Nové tažení se potom odehrálo hned v létě téhož roku. Již první útok směřoval do *Thrakie* a cílem druhé výpravy měla být původně Soluň (Saloniki, dnes Thessaloníki, Řecko). Iustinianus I. pojal podezření, že Slované jednali na popud Ostrogótů, kteří se snažili oslabit otevřením dalšího válčiště útok na jejich říši v samotné Itálii. To mu ostatně nasvědčuje i současné tažení šesti tisíc slovanských jezdců pod vedením Hildigise do venetské provincie, pozdějšího Benátska. Na pomoc proti Langobardům si gepidský Thorismund přizval **bulharské Kutrigury** kočující někde u Azovského moře. Ti potom do vypršení příměří mezi oběma kmeny plenili do podzimu roku 551 pohraniční oblasti Byzance. Císař Iustinianus I. se jich však jednoduše zbavil tím, že na ně za patřičnou úplatu povolal jejich tradiční nepřátele **Utigury** podporované navíc ještě **krymskými Góty**. Koncem roku 551 potom slovanský tlak na Byzanc pokračoval, neboť Gepidové, kteří se dozvěděli, že císař uzavřel s Langobardy spojeneckou smlouvu, přepravili přes Dunaj velké množství Slovanů a ti zaútočili na *Illyrii*.

Gepidy obratně zpovzdálí podporovaný slovanský tlak na Byzanc jim umožnil uzavřít s Byzantinci smlouvu přesně ve chvíli, kdy vypršelo jejich příměří s Langobardy. To však Iustinianovi I. nijak nebránilo vyslat na žádost Audoinova poselství, které do Konstantinopole dorazilo až po Gepidech, vojenskou pomoc proti nim pod záminkou, že i po uzavření mírové smlouvy přepravovali Gepidové nějaké Slovaný přes Dunaj. Iustinianova politika byla v tomto případě velmi efektivní a slavila úspěch, neboť se mu podařilo oba protivníky naprosto vyčerpat a potom jim z pozice arbitra na-

diktovat mír výhodný především pro něho a jeho říši. Každopádně byl až do císařovy smrti v roce 565 na středním Dunaji klid a Gepidové přestali propouštět Slovary přes své území k nájezdům do západních částí Byzance. Slovanský tlak směrem na jih v tomto prostoru po roce 551 na určitou dobu ustává a na hranicích říše je poměrný klid. Ne však nadlouho, neboť o necelé desetiletí později se z nedozírné euroasijské stepní zóny přihnal nový početný svaz kočovných kmenů, v němž hlavní roli hráli **Avaři**. Slovanští bojovníci se potom i nadále pod vedením Avarů a spolu s nimi i se zbytky Gepidů, Langobardů a dalších etnik stržených na pouti z východu do karpatské kotliny zúčastňují kořistnických nájezdů na Byzanc.

Do **Avarského kaganátu** vytvořeného kočovníky v karpatské kotlině byly začleněny i další etnické skupiny žijící do té doby v Potisí a Podunajsku včetně nejstarších slovanských osadníků obývajících tento prostor od počátku 6. století, v případě jižní zóny Slovenska snad již od přelomu 5. a 6. století. Dále zde Avaři po příchodu do karpatské kotliny zastihli v Transdanubii (dnešní část Maďarska vymezená prostorem západně a jižně od toku Dunaje až po Drávu) i **zbytky romanizovaného obyvatelstva** (tzv. Románů) původních pozdně římských provincií *Pannonia prima*, *Valeria* a *Pannonia secunda* se *Savií* mezi Sávou a Drávou. Toto románské obyvatelstvo soustředěné především v západní části Blatenska v prostoru mezi západním okrajem Balatonu, *Savarii/Sabarii* (Szombathely) na západě, *Scarabantií* (Sopron) na severozápadě a *Quinqueecclesiae* (Sopianae, Fünfkirchen, Pětikostelí, Pécs) na jihu zásobuje asi nově příchozí nomády řadou specializovaných a náročných výrobků a vytváří zde během 7. a ještě i v 8. století svéráznou **keszthelyskou kulturu**.

Právě příchod Avarů do karpatské kotliny a jejich prvé výpady směrem na západ uvedly s největší pravděpodobností do pohybu příslušníky některých slovanských kmenů, a to hlavně z tohoto prostoru či jeho nejbližšího okolí. Tato migrace je označována za **tzv. druhou slovanskou osídlovací vlnu**. Lze ji postihnout i na základě archeologického materiálu a předpokládá se, že zasáhla především Moravu a postupovala dále přes Čechy na severozápad až do středoněmecké oblasti na Labi a Sále a možná ještě dále k severu. V těchto oblastech se počítá již s předchozím osídlením Mazovska a Dolního Slezska ještě během 6. věku slovanským lidem s kulturou pražského typu a nově je uvažováno snad o něco pozdějším zaujetí prostoru středního Německu na soutoku Sály s Labem a dále podél Labe proti jeho proudu do okolí Drážďan (Dresden, Sasko, Německo) těmito osadníky,

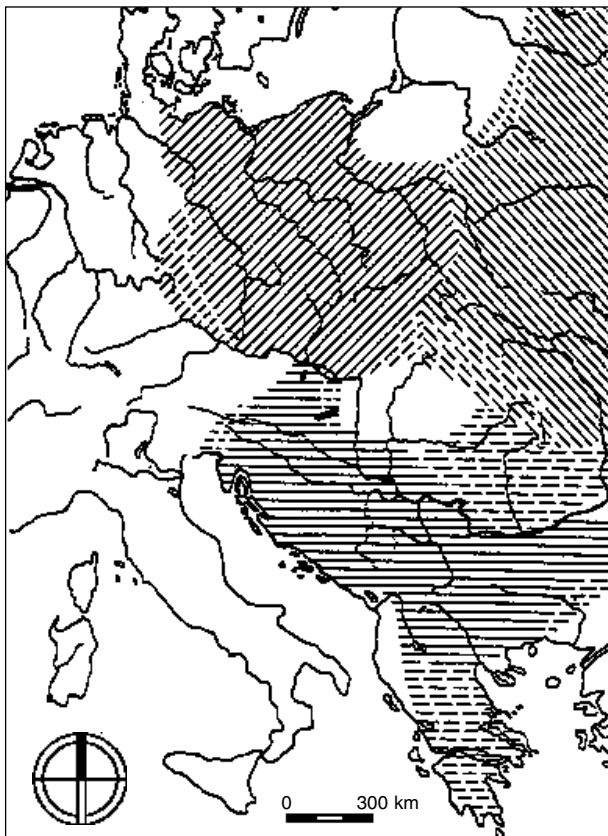
a to až v 1. polovině 7. století. Měli sem pronikat přes Slezsko z Malopolska a další proud směřoval z Čech podél toku Labe na severozápad. Tyto rozsáhlé oblasti mezi Labem a Sálou, odkud potom postupují i na jihozápad do Pomohani a na Regnici (Bavorsko, Německo), obsadily srbské kmeny, jak nám to dokládá poprvé zpráva v *Kronice tzv. Fredegara (Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV* – Čtyři knihy kronik tak řečeného Fredegara scholastika). Ta nás informuje, že po vítězství Sámových vojsk u Wogastisburgu v letech 631/632 se k němu přidal srbský kníže **Dervan**, závislý předtím na Franské říši, který vládl Slovanům na Sále a Labi.

Kultura s keramikou pražského typu či typ Praha-Korčak představovala nejstarší fázi hmotných památek prvních slovanských kolonistů v celém středoevropském prostoru a reprezentovala s největší pravděpodobností zemědělskou složku slovanských obyvatel. Podle řady badatelů to však nebyla jediná představitelka hmotné kultury středoevropských Slovanů v době osídlení jejich nové vlasti a v časovém období krátce po něm. Jedná se o předpokládanou výše zmiňovanou další, mladší vlnu slovanského osídlení postupující přes karpatskou kotlinu, jež obsahovala i neslovanské prvky obohacené mimo jiné uměleckým řemeslem karpatské kotliny a zahrnující i vyšší společenskou složku, jejíž přítomnost podmiňovala počátky geneze opevněných sídlišť. Tato druhá slovanská vlna je spojována s okruhem slovanského osídlení od středního Dunaje po Příčernomoří, připisovaného **historickým Antům**, sídlícím původně v Podněpří. Části různých kmenů tohoto původu se daly do pohybu směrem na západ a dostaly se až do oblasti na středním Dunaji a potom měly postupovat dále na sever a severozápad.

Projevem těchto pohybů v rámci hmotné kultury má být právě výskyt nového dokonalejšího obtáčeného hrnčírského zboží – keramiky tzv. podunajského výrobního okruhu či tradic i některých dalších předmětů hmotné kultury majících bezesporu vztahy ke karpatské kotlině. Otázkou ovšem zůstává přesné časové určení doby, kdy tato migrace proběhla, a nejednalo-li se spíše o několik vln majících počátek již v poslední třetině 6. věku, kdy se Avari trvale usazují v karpatské kotlině, až po druhou polovinu 7. století spojenou s úpadkem kaganátu a přechodem k předvelkomoravské periodě na území severně od jeho hranic.

Německý archeolog J. Herrmann předpokládá, že nakonec se v 7. století právě pod tlakem Avarů přesunují tito nositelé druhé slovanské vlny na severozápad nad sudetská a karpatská pohoří. Tyto pohyby zde potom

Největší rozsah
slovanské expanze
směrem na západ a jih
během 6. a 7. století.
Upraveno podle
B. Hlinky 1984.

vedly k **usazení Vilčanů, Pomořanů, Lužičanů, Milčanů a Dědošanů**, jak jsou později tyto kmeny nazývány. S největší pravděpodobností musela být osou celého postupu dalších slovanských kmenových skupin směrem na sever a severozápad řeka Morava a po překročení evropského rozvodí v Moravské bráně tok Odry, podle níž směřovali tito Slované dále na sever. Dokládá to i rozsazení těchto kmenových jednotek v širokém prostoru pravobřeží i levobřeží středního a dolního toku Odry včetně jejího levého přítoku Nisy, a to až po pobřeží Baltu. Slovanská **kolonizace Braniborska** a severovýchodu dnešního Německa při **pobřeží Baltského moře** od ústí Odry směrem na západ až k Rostoku (Rostock) a Wismaru (obě Meklenbursko-Přední Pomořansko, Německo) neproběhla pak před poslední

třetinou 7. století a do **prostoru východního Holštýnska** (Wagrien) v okolí Lübecku (Šlesvicko-Holštýnsko, Německo) se Slované dostávají kolem roku 700. Pravděpodobně ještě později dospěli slovanští osadníci až do východních částí **Dolního Saska** (Hannoverschen Wendland, Německo), **Durynska** (Německo) a pod franskou patronací obsazují i **severovýchodní Bavorsko**.

Projevem tohoto postupu slovanských osadníků směrem na sever je na širokém teritoriu od dolního Polabí na západě přes Braniborsko až do středního Poodří a na Wurtu **sukowská skupina** či typ slovanské keramiky rámcově datovaný do 7. až 9. století. Dále na severu při pobřeží Baltického moře v Meklenbursku a Pomoransku to potom byla **feldbergská skupina** či typ slovanské keramiky z konce 8. až 9. století, jež je výrazem rozkvětu zdejších středisek námořního obchodu a hospodářství **Wagřů** v okolí Lübecku a východním Holštýnsku, dále na východ až k Rostoku **Obodritů** a potom **Ránů** na Rujaně a **Pomořanů** sídlících od dolní Visly na východě až na západ od ústí Odry. Slované v oblasti soutoku Sáhy s Labem a dále na západě a jihozápadě se na těchto územích střetávají s germánským osídlením postupujícím na východ a s těmito franskými, durynskými, saskými i bavorskými osadníky navazují hospodářské, kulturní i politické vztahy včetně vojenských, a to někdy spojenecké a jindy nepřátelské. Slovanské kmeny usazené podél pobřeží Baltu budují velmi rychle již od časného 8. století obchodní spojení se Skandinávií a na pobřeží vznikají četná střediska námořního dálkového obchodu a později se asi ojediněle slovanské osídlení šíří až do jižního Švédska a Dánska.

Shodně z jihovýchodu proti proudu Dunaje popisuje příchod Slovanů do Pomoraví i ruská *Pověst' vremennych let* či tzv. *Kyjevský letopis*. Její údajný autor, mnich pečerského kláštera Nestor (1054/1058 – po 1112), který měl letopis dokončit roku 1112, jej klade do doby přibližně současné založení *Kyjeva* (tj. 898/906; toto je samozřejmě mylné; pozn. ZM). Nestor uvádí, že *Slované se usadili podél Dunaje, kde je nyní maďarská a bulharská země a od těch Slovanů se rozešli po zemi a nazvali se svými jmény podle toho, kde se usadili. Jako třeba přišli a usadili se na řece Morava, i nazvali se Morava; a jiní se pojmenovali Češi, a stejně i Bílí Chorvati (jejich sídla se původně nacházela severně od Karpat) i Srbové a Korutanci jsou totiž Slované. Když potom podle Nestora vpadli na Dunajské Slovany Vlaši a usadili se mezi nimi a činili jim násilí, tito Slované odešli, usadili se na Visle a nazvali se Lachové. Někteří z těchto Lachů se pojmenovali Polané, jiní Lachové, Lutici, jiní Mazovšané, jiní Pomořané. A rovněž stejní Slované přišedše, usadili se*

i podél Dněpru a nazvali se Polané, dále Nestor uvádí i další východoslovanské kmeny, a to Drevljany usazené v lesích, Dregoviče mezi Pripjati a Dvinou, Poločany podle říčky Poloty u jejího ústí do Dviny. Další se usadili okolo Ilmeňského jezera, vybudovali zde hradisko Novgorod a nazvali se svým jménem. A jiní se usadili podél Desny, Sejmu a Suly a nazvali se Severjané. Ti byli nositelé romenské kultury.

Kromě naší moravské řeky Moravy existuje ještě řeka Morava v Srbsku a k ní přiléhající oblast bývalé antické *Horní Moesie*. Právě v těchto souvislostech je poukazováno na možnost, že názvy obou Morav jsou shodné podobně jako tomu je i u jiných slovanských kmenových názvů opakujících se v různých oblastech Slovanstva. Jejich výskyt v různých částech slovanského světa měl být dán rozchodem jedné etnické či kmenové slovanské skupiny z původní pravlasti a někde v dolním Pomoraví bylo nově příchozími kolonisty založeno středisko nesoucí název Morava. Tento výklad je však málo pravděpodobný, neboť název řeky Moravy je před-slovanského původu a právě podle ní dostala s největší pravděpodobností slovanská skupina přišedší do jejího okolí nově svoje jméno.

Etnický název lze tedy spojit se jménem řeky známým nejpozději od antických časů. Na druhé straně L. E. Havlík upozorňuje na široký výskyt tohoto typu jména a podíl neslovanských etnik při formování slovanských národů, z nichž jmenovitě uvádí **Alany** – sarmatský kmen íránského původu a převážně nomádského charakteru, žijící původně ve stepích severně od Kaspického moře a Kavkazu.

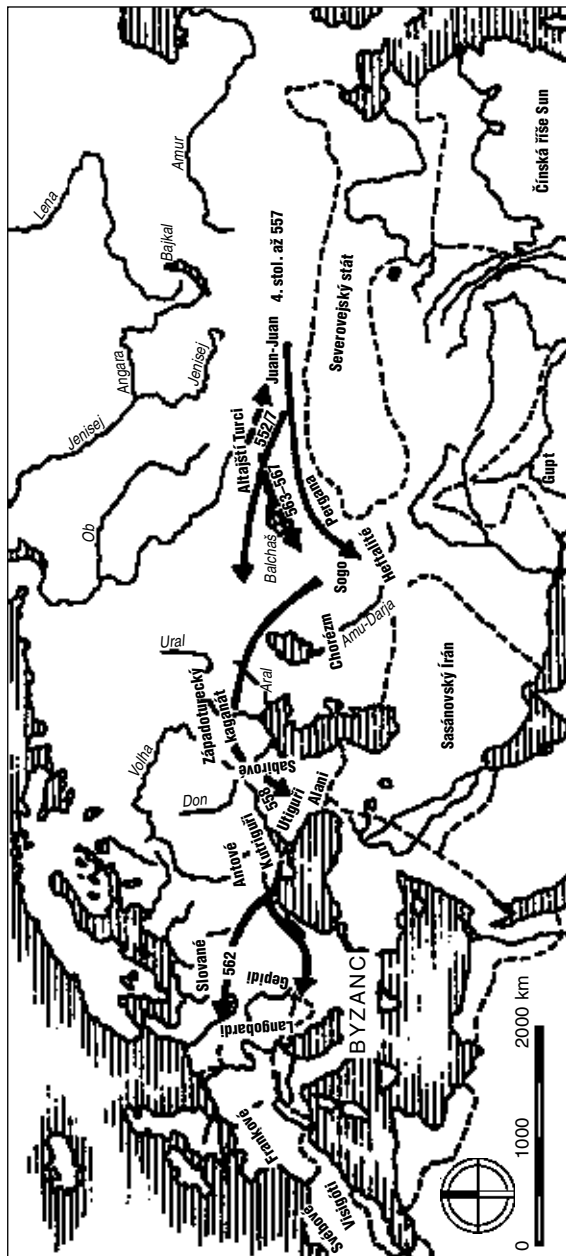
Na jižním směru postupovali Slované od dolního Dunaje, pronikali stále hlouběji do nitra Byzantské říše, obsadili postupně Balkánský poloostrov včetně Peloponésu, dostali se k Jaderskému moři, počali pronikat do východního Příalpi a postupovali přes Korutansko až do Východních Tyrol na horní Drávu, do alpských údolí Solné komory (Salzkammergut, Horní Rakousy), Horních Rakous, Štýrska a dolnorakouského prostoru jižně od Dunaje. Slovanské kolonie se nacházely i v Malé Asii a jako vojáci se Slované dostávají až do prostoru dnešního turecko-syrského pohraničí a do severní Afriky. Nově příchozí slovanští kolonisté se také mnohdy při příchodu do svých nových sídel setkávali s původním obyvatelstvem či jeho zbytky. To si podmanili a postupně je asimilovali. Týkalo se to části Baltů a Ugrofinů a při slovanské etnogenezi se patrně v předpokládaném prostoru jejího průběhu do určité míry už v původních sídlech rozplynuly také části Skytů, Sarmatů, Gótů, Alanů, patrně i Bastarnů a Lugiů a při jejich

dalším postupu Illyrů, Thráků, románského a řeckého obyvatelstva bývalých římských provincií atd. Později došlo i k asimilaci alespoň části kočovných Avarů a nomádských neslovanských Prabulharů. Pod slovanským příkrovem jsou hledány také doklady o zániku Sarmatů. Během dalšího historického vývoje se zase naopak množství slovanského obyvatelstva rozplynulo v rumunském, maďarském, řeckém a případně i islámském živlu. Podobně došlo k asimilaci slovanského obyvatelstva na území Rakouska i Bavorska a stejně tomu bylo v případě Polabských a Pobaltských Slovanů, snad s výjimkou Lužických Srbů.

Avaři

Kolem roku 562 se **Avaři** po bojích proti Antům sídlícím severně od Černého moře a východně od karpatského oblouku mezi Dněstrem, Dněprem a dále na východ až k Azovskému moři dostávají až k dolnímu Dunaji a žádají na Byzanci provincii *Scythia minor* jižně od dunajské delty zhruba v dnešní rumunské Dobrudži. Byzantská diplomacie se však snaží využít nově přichozí nomádské etnikum ve svůj prospěch a nasměrovat je proti Langobardům. Císař **Iustinianus I.** (482–565, císař 527) jim nabízí sídla v dnešní dolní Slavonii západně od Bělehradu, to znamená tehdejší provincii *Pannonia secunda (Sirmiensis)*, předtím již v letech 546/547 předaná císařem Langobardům. Roku 562 podnikají také Avaři či jejich ozbrojené skupiny první nájezd na Franskou říši a v tomto případě to asi nebyla byzantská diplomacie, jež by je orientovala tímto směrem, ale sám kagan **Baian** († 602?). Ten se tímto způsobem snažil nabýt dalšího patřičného vlivu jako vůdce i vládce Avarů a ještě více se proslavit na válečném poli. Jednoznačně se to však prokázat nedá. Hordy nomádů se patrně přehnaly územími severně od karpatského oblouku až k Labi, které v tomto období tvořilo východní hranici Franské říše, ale austrasijský král **Sigibert I.** (561–575) je tehdy pravděpodobně někde v Durynsku porazil. To se mu ale již nepodařilo o čtyři roky později (566), kdy Avaři svůj útok zopakovali a tentokrát Franky porazili. Ti jim pak museli platit poplatky.

S těmito avarskými taženými a předpokládaným tažením nomádů oblastmi severně od karpatského oblouku spojují někteří badatelé také přesuny částí několika východoslovanských kmenových uskupení na jihozápad a západ. Při jejich průchodu Volyní a oblastmi na horním Prutu,

Postup Avarů eurasijským stepním pásmem na západ.
Podle Z. Klanici 1986 upraven Z. Měřinský 2002.

Dněstru, Západním a Jižním Bugu měl střet se zdejšími slovanskými **Charváty** a **Dulěby** způsobit rozptýlení útržků těchto původně východoslovanských kmenů do různých oblastí Západních a Jižních Slovanů, tedy mimo jiné také Charvátů do prostoru východočeského a Dulěbů do Čech jižních, oblastí západně od Blatenského jezera a na střední Mur u Radkersburgu (Štýrsko, Rakousko). Po porážce od Franků v roce 562 se Avari i nadále zdržují severně od dolního Dunaje, a to formálně až do Iustinianovy smrti 11. listopadu 565 jako pohraniční *foederati* Byzantské říše, sledovaní ale z pravého opevněného byzantského dunajského břehu se značnou nedůvěrou.

Vraťme se však nazpět k původu a předchozím osudům uskupení těchto stepních kočovníků. Jejich původ není zcela jasný, uvažuje se buď o turko-tatarském či mongolském. Podobně se vedou diskuse i o tom, co dalo podnět k jejich pohybu nedozírným eurasijským stepním pásem směrem na západ. Současné bádání nedokáže totiž spolehlivě odpovědět na otázku, zda se tito nomádi původně skrývali či byli součástí kmenového svazu nazývaného v čínských pramenech *Juan-juan* (*Shuan-shuan*, *Žuan-žuan*) nebo *Wu-huan*, jenž již koncem 4. století n. l. ovládal oblast severně od pouště Gobi a východně od Altaje, či impuls k odchodu Avarů a jejich pohybu na západ dali tímto svazem ovládaní na útěku se nacházející disidentští **Turci**, rozprášení *Hephthalité* (Bílí Hunové) panující mezi léty 456 až 557 na rozsáhlém teritoriu střední Asie severovýchodně od Persie, nebo maďarští či ujurští **Ogurové**. Jisté souvislosti zde mohou být i ve vymaření tureckých kmenů z područí kmenového svazu *Juan-juan* a jeho rozbití, což se mělo odehrát v letech 552–557. Později potom zakládají tureckou říši. Pro teorii, že Avary lze ztotožnit s *Hephthality* (Heftality) či tzv. Bílými Huny, hovoří názvy dvou hlavních avarských kmenů *Uar* (*War*) a *Chunni* (*Chun*), které jmenuje byzantský kronikář Theofylaktos Simokatta roku 558 někde v kavkazském prostoru, kde se s nimi střetl byzantský vojevůdce Iustinos, pozdější císař **Iustinos II.** (565–578), nebo na širším území mezi Volhou a dolním Dunajem. Je dosti pravděpodobné, že pod označením Avari se skrývá jednak kmenový svaz turko-tatarsko-mongolských nomádských kmenů a jednak vlastní kmen Avarů, který představoval jakési krystalizační jádro tohoto svazu.

Zdá se, že ještě předchozího roku 557 se Avari nacházeli ve své středoasijské oblasti a nelze vyloučit, že vedle pocitu ohrožení sehrálo určitou roli při rozhodnutí Avarů vyrazit na západ také ubývání pro každé kočovníky životně důležitých pastvin, které právě vlivem suchého klimatu dosa-

hovalo během 6. století na severní polokouli svého vrcholu. Ač příčiny tažení avarských kočovníků na západ dosud objasněny nejsou, je jisté, že při svém pochodu eurasijským stepním pásmem od hranic Číny až do střední Evropy dokázali na svých rychlých a vytrvalých koních urazit za několik dnů i stovky kilometrů a během pěti let do roku 562 překonali v pohybu na západ vzdálenost zhruba 5000 km. Když vtrhli do stepí na západ od Kaspického moře, nesetkali se zde s vážnějšími protivníky, a teprve při postupu dále na západ narazili na **Alany** a dostali se do styku s **Byzanci**. V letech 558/559 se avarské poselstvo vzbuzující pozornost svým neobvyklým oblečením a zejména účesy s dlouhými vlasy spletenými do dvojic copů opatřených sponkami objevilo u Iustiniana I. v Konstantinopoli. Od císaře žádali avarští vyslanci nejen určitý poplatek za vojenskou pomoc, který jim Byzanc skutečně počala platit, ale chtěli také bohatou krajinu k usídlení. To jim prozatím císař nesplnil, ale přesto se Avari stali jeho spojenci, a Iustinianus jich využil v boji proti bulharským **Kutrigurům** a **Utigurům**. Byzantská moc je v tomto okamžiku mohla ještě při jejich tažení na západ zastavit, ale rozhodla se tak jako v jiných podobných případech využít je v boji proti jiným etnickým celkům za severní a severozápadní hranici říše, které pro ni představovaly skutečné či potenciální nebezpečí.

Rozhodující pro další osudy Avarů se stal rok 567. Snad se na tom podílela i ona výše připomínaná úspěšnější druhá výprava proti Frankům z předchozího roku, ale každopádně tehdy nově po Iustinianovi I. nastoupivší císař Iustinos II., o němž jsme se již zmiňovali v souvislosti s jeho střetem s Avary v oblasti Kavkazu roku 558, a který navíc ve funkci vojenského velitele proti nim zajišťoval v posledních letech Iustinianova života obranu *Moesie* a *Thrakie*, jim odmítl obvyklý poplatek zaplatit. Avari vedení kaganem Baianem na to reagovali uzavřením spojenectví proti germánským Gepidům obývajícím Potisí a přilehlé oblasti Sedmihradska s taktéž germánskými Langobardy sídlícími v Transdanubii, východních oblastech Dolních Rakous a na jižní Moravě. Hlavním důvodem tohoto podivného, a jak se záhy ukázalo, pro Langobardy i velmi nebezpečného spojenectví, bylo hledání účinné protiváhy gepidské moci podporované právě Byzanci. Gepidové sice byli hned v roce 567 spojenými silami Langobardů a Avarů poraženi a Avari obsadili na základě předchozí dohody jimi osídlené území v Potisí, ale Langobardi si rychle uvědomili toto pro ně nepříjemné a nebezpečné sousedství. Proto celou Pannonii postoupili Avarům a již o Velikonocích roku 568 odtáhli pod vedením krále **Alboina**

(† 572) do severní Itálie, kde založili nové království, jež zlikvidoval až roku 774 **Karel Veliký** (742 nebo 747–814, král 768, císař 800). Právě rok 568 je považován za definitivní konec doby stěhování národů.

Kočovnické kmeny z východu nazývané Byzantinci nejpozději roku 558 Avari přibíraly během své cesty na západ, tak jak to bylo u přesunů těchto nomádských uskupení obvyklé, také další kmeny turkotatarského, mongolského či dokonce ugrofinského původu a zlomky i součásti různých kmenových skupin a etnik sídlících při Kaspickém moři a v Povolží, jako byli bulharští Utiguři, Kutriguři a Onogurové. Na základě písemných pramenů se usuzuje, že při příchodu do karpatské kotliny, kde nově přichozí nomádi vytvořili svůj kaganát, tvořili Avari 2 tümeny (vojenské oddíly) o asi 20 000 příslušníků a spolu s nimi přišly 2 tümeny Kutrigurů a Utigurů i další tümen skládající se z různých kočovnických elementů, které se k nim připojily právě při jejich cestě na západ. Někdy na konci 6. století se potom k Avarům přidal ještě další tümen skládající se z příslušníků různých kmenů utíkajících z východu před Turky. Celkový počet nových obyvatel, kteří se přesunuli do karpatské kotliny, je odhadován na zhruba čtvrt milionu: tento odhad vychází z údajů písemných pramenů přelomu 6. a 7. století uvádějících počet jízdních bojovníků kolem 50 000. Tento údaj je však s největší pravděpodobností, tak jak to bývá ve středověkých pramenech obvyklé, značně přehnaný a strážlivější odhady hovoří o příchodu až 50 000 všech nomádů, z nichž samotní Avari mohli tvořit necelou polovinu, snad něco kolem 20 000. K těmto nově přichozím se potom přidaly i zbytky Langobardů a poražených Gepidů, kteří zde zůstali a neodtáhli spolu se svými soukmenovci do Itálie. Gepidé jsou také spolu se Slovany, žijícími nejdříve již od přelomu 5. a 6. století v karpatské kotlině a začleněnými do kaganátu, připomínáni písemnými prameny při pozdějších avarských nájezdech na Byzanc.

Do kaganátu jsou včleněny i další etnické skupiny obývající do té doby Potisi a Podunajsko. Jak již víme, na území původních pozdně římských provincií *Pannonia prima*, *Valerie* a *Pannonia secunda* se *Savií* mezi Drávou a Sávou zastihli Avari i zbytky romanizovaného obyvatelstva těchto provincií, tzv. Románů. Právě toto obyvatelstvo mohlo hrát v rámci kaganátu zprostředkovatelskou úlohu a předávat staré antické tradice, poznamenané ovšem avarským vkusem, módou a svérázem, dále na sever. Každopádně byl vliv na historický vývoj i hmotnou kulturu Západních Slovanů i Germánů, hlavně v rámci jejich uskupení v oblastech hraničících s kaga-

nátem, značný. Po více než 200 let byl jednou z určujících a rozhodujících sil na středoevropské politické scéně, ale také znemožňoval spojení západoslovanských kmenů s vyspělým Středomořím a byzantským jihovýchodem Evropy i Jižními Slovany.

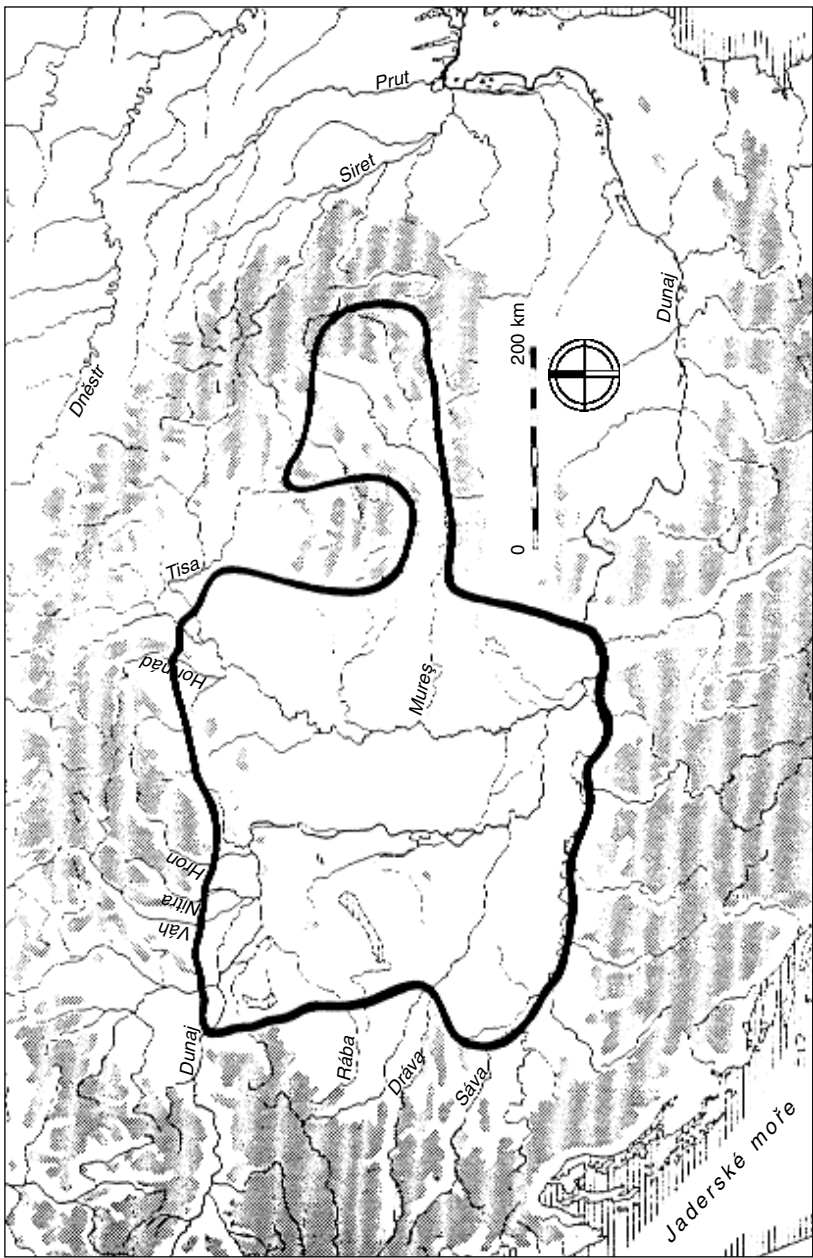
Podobně jako mohla tažení Avarů v letech 562 a 566 uvést do pohybu části východoslovanských kmenů z území, kterými procházela, lze předpokládat a částečně také postihnout na základě archeologického materiálu, že náraz způsobený pohybem Avarů směrem do nitra karpatské kotliny i jejich prvé výpady na západ uvedly do pohybu příslušníky některých zde či v její blízkosti usazených slovanských kmenů. Potom následující trvalé opanování tohoto prostoru Avary vyvolalo **migrační pohyby označované za tzv. druhou slovanskou osídlovací vlnu**, o níž jsme se již zmiňovali výše.

Jestliže si byzantská diplomacie představovala, že nasměruje nově příchozí kočovníky proti svým nepřátelům za hranicemi říše, hrubě se přepočítala, neboť vojenská síla Avarů se velmi rychle obrátila proti Byzanci a ta také záhy poznala i sílu zbraní společně s nimi útočících Slovanů a zbytků Gepidů. Po svém definitivním usazení v karpatské kotlině začali nově příchozí kočovníci okamžitě organizovat pod vedením kagana **Baiana** na Dunaji mocný avarský kaganát a nájezdy do okolních oblastí na Slovany, Franky, Langobardy a hlavně na Byzanc, která již roku 570 platila Avarům poplatky ve výši 80 000 zlatých solidů. Podmanění Pannonie bylo dokončeno obsazením *Sirmia* (dnes Srěmska Mitrovica, Srbsko) v roce 582.

Nejvyšším a hlavním avarským náčelníkem ve východním prostředí spíše ve významu císaře než krále byl *kagan* (kan/chán). Měl především nejvyšší moc při válečných taženích, což znamenalo, že při vítězných válečných výpravách byl neomezeným vládcem a po jakékoliv vojenské porážce jeho autorita upadala. Jeho hlavní manželka je v pramenech nazývána *katun*. Další nižší představitelé a vůdcové z řad rodové aristokracie stojící v nejbližším okolí kagana se někdy v pramenech nazývali *tuduni*, což snad byli náčelníci určitých oblastí, dále pak *kapkani* a *tarkani* – patrně členové kaganovy družiny. V pramenech se setkáváme i s termínem *jugur*, někdy vykládaným jako označení kněžské hodnosti. Pravděpodobnější však je výklad jakéhosi dvojvládí *kagana* a *jugura*, kdy druhý mohl představovat cosi na způsob merovejského majordoma. Kromě *kagana* známe ostatní tituly avarských předáků až z doby zániku avarské moci na konci 8. až počátku 9. století. Samotný název *kaganát* byl potom odvozen od titulu vládce podobně jako tomu ve středověku bylo s názvy království, knížectví, hrabství atd.

Podle některých badatelů se Velká avarská říše rozprostírala v prostoru od Vídeňského lesa (Wienerwald, Dolní Rakousy) na západě až po Don na východě a byla rozdělena na dva kaganáty. Východní měl středisko na Poltavě a centrum západního se hledá někde v okolí maďarského Debrecenu, kde se měl nacházet hlavní avarský *hrink* – rezidence *kagana* a jeho hlavní sídlo. Sem do prostoru severně od ohbí Dunaje u Bělehradu mezi Dunaj na západě a Tisu na východě se centrum avarské moci přesunulo po porážkách v roce 601 a smrti kagana Baiana († 602?) s většinou jeho synů v roce následujícím. Je připomínáno ještě koncem 8. století podobně jako další hrink jmenovaný poprvé k roku 610 v Dolní Pannonii někde mezi Drávou, Dunajem a Blatenským jezerem. Za válek Karla Velikého proti Avarům byly oba *hrinky* v letech 791–796 vyvráceny a vypleny. Podobu těchto útvarů známe pouze ze značně tendenčních a zveličených popisů o vyvrácení hlavního avarského *hrinku* a hlavně zpráv vzniklých o několik generací později. Asi se nejednalo o žádná klasická dřevohlinitá opevnění, ale jednak je pod tímto pojmem všeobecně míněno jádro kaganátu mezi Dunajem a Tisou ve Velké uherské nížině ve významu středoasijského termínu *Ordu* (horda), tedy širší osídlený prostor s táborem či mobilní rezidencí barbarského nebo nomádského vládce s teritoriem pod jeho ochranou. *Hrink* Avarů by tedy v tomto pojetí představoval rezidenční sídliště s jurtami a stanovými i dřevěnými příbytky. O jeho eventuálním opevnění nelze však říci nic bližšího a spíše lze počítat s jeho absencí nebo pouze nejjednodušší formou.

Obsazení karpatské kotliny Avary probíhalo postupně. Nejprve se po Gepidech usídlili v Potisí a potom i v Transdanubii, odkud odešli do Itálie Langobardi, a posléze zaujali oblasti západní části karpatské kotliny mezi Neziderským jezerem (Neusiedler See), Balatonem a Pětikostelím (Pécs, Maďarsko) na jihu. Maximální rozsah kaganátu bývá potom vymezován na východě Potisím až po Východoslovenskou nížinu, odtud k dunajskému ohbí u Vácova a po severním dunajském levém břehu k Bratislavské bráně. Zde někteří badatelé předpokládají severně od Dunaje výběžek příslušející do sféry avarského vlivu dosahující v prostoru dolnorakouského Marchfeldu a Weinviertelu (Moravské pole a Vinná čtvrť) až na Dyji, což má dokumentovat několik kostrových pohřebišť s litými garniturami v tomto prostoru. Jejich polohy však naznačují, že se spíše jednalo o jednotlivé body kontrolující dálkové komunikace vycházející od Dunaje směrem na sever do moravského prostoru, a to především dyjské brody.

Rozsah Avarského kaganátu v karpatské kotlině. Podle Z. Čilinské 1992.

Chronologicky je můžeme zařadit až do středního a pozdního avarského období, tedy rámcově do doby konce 7. a 8. století. Na západě a jižně od Dunaje tvořil hranici avarské oikumeny hřbet Vídeňského lesa (Wienerwald). Východně odtud zasahovalo avarské panství v prostoru západně od Neziderského a Blatenského jezera do Dolních Rakous a Burgenlandu, dále na jih se hranice táhla východním Přítalpím až k soutoku Muru s Drávou (Drau), potom až k Sávě a po jejím levém břehu až po soutok s Dunajem u Bělehradu. Na jihovýchodě pak do sféry kaganátu náležel i Banát (dnes součást Srbska a Rumunska severně od Dunaje a východně od dolní Tisy a jejího soutoku s Dunajem).

Po třech prohraných bitvách s Byzancí v roce 601, ústupu do Potisí i dalších dvou porážkách, kterým nezabránila ani pomoc Slovanů, a po smrti kagana Baiana asi v roce 602 včetně většiny jeho synů, se kaganát dostává do vleklé **vnitřní krize** provázené také řadou neúspěchů vnějších. Její kořeny patrně spočívaly v kočovném způsobu života Avarů a jejich dalších nomádských souputníků vázaných na určité geografické prostředí. Rozloha karpatské kotliny musela být pro 50 000 nově příchozích nomádů ve srovnání s nedozírnými středoasijskými stepmi zcela nedostačující a navíc jim středoevropské klimatické poměry nedovolovaly střídát letní a zimní pastviny. **Kočovné cykly** musely být tedy **doplňovány loupežemi a využíváním staršího usedlého zemědělského obyvatelstva** nebo i parazitováním na něm. Právě někdy ve dvacátých letech 7. století se pravděpodobně tyto extenzivní formy řešení celé krize vyčerpaly a bylo nutno hledat **vnitřní řešení založené na přechodu k intenzivnějším formám hospodaření v zemědělství**, především k obdělávání půdy a symbióze s usedlým slovanským zemědělským obyvatelstvem. Tyto tendence se musely projevit i ve společenských proměnách a jejich odrazem mohlo být i zimování Avarů ve slovanských sídlištích a s ním spojené formy útisku usedlého obyvatelstva uváděné právě v *Kronice tzv. Fredegara*, která nám podává prakticky jediné informace o **Sámově kmenovém svazu** i jeho vůdci. Právě výše jmenovaným způsobem se nomádi mohli snažit vyřešit nedostatek zimních pastvin v nové vlasti. Hledání forem avarsko-slovanské symbiózy spolu s vnitřní krizí kaganátu a vnějšími vojenskými neúspěchy mohlo vést k odpadnutí některých okrajových oblastí a vzniku nových mocenských uskupení.

Sámův kmenový svaz

Vezmeme-li do úvahy výše popsany rozsah kaganátu a zmínky o zimování Avarů ve slovanských vesnicích, vyplývá z uvedeného geografického vymezení, že do **přímých kontaktů se Slovany se museli Avari** dostávat prakticky v celém úseku severně od Tisy a Dunaje a od východního Slovenska až po klíčovou oblast Bratislavské brány, ale též k nim muselo docházet na Sávě (Slovinsko, Chorvatsko, Srbsko), Drávě (Drau, Jižní Tyrolsko, Itálie; Rakousko, Slovinsko, Chorvatsko, Maďarsko, Srbsko) a Muru (Mura, Korutansko a Štýrsko, Rakousko; Slovinsko, Maďarsko) i na východě. Většina badatelů však klade kontaktní zónu, v níž vzniká jádro Sámova kmenového svazu, někam na jihozápadní Slovensko od **Štúrova** na východě po Moravské pole na západě. Zde je také hledáno centrum protiavarského slovanského povstání. Do jeho čela se postavil **Sámo**, jak nás o tom informuje *Kronika tzv. Fredegara*, jejíž čtvrtá kniha obsahující informace o Sámovi a jeho říši byla sepsána kolem roku 660 v Burgundsku.

Samotná osoba tvůrce a zakladatele celého útvaru nazývaného ne zcela správně, ale již tradičně **Sámova říše**, i když šlo spíše o kmenový svaz a konglomerát různých skupin slovanského obyvatelstva, je obestřena řadou nejasností. Obvykle se na základě údajů *Kroniky tzv. Fredegara* soudí, že původem byl Frank z kraje senonského, a to umožňuje uvažovat o jeho rodišti v okolí francouzského města Sens (dép. Yonne, Francie), nebo se uvažuje o kraji Soignies v belgickém Henegavsku.

Otázka Sámovy národnosti zůstane asi navždy otevřena. Jistá není ani nejčastěji přijímaná hypotéza založená na výše uvedeném předpokladu, že pocházel z území původně keltské a pak romanizované Gallie, a tudíž se jednalo o romanizovaného Kelta. S největší pravděpodobností byl však Sámo poddaný franského krále, asi svobodný člověk, který se v letech 623/624 vydal s kupeckou karavanou ke Slovanům. Její cesta mohla směřovat od Met (Metz, dép. Moselle, Francie) k Rýnu a proti proudu Mohanu, komunikací později nazývanou „královská“, potom dále Poohřím do nitra Čech a z Polabí ve směru pozdější tzv. Trstenické stezky do Hornomoravského úvalu. Zde se již pochodem podél toku řeky Moravy směrem na jih v trase staré tzv. Jantarové cesty dostala kupecká karavana do oblasti kontaktní zóny Slovanů a Avarů někde v prostoru dolního Pomoraví. Stejného cíle by však kupecká výprava dosáhla, kdyby postupovala v dalším tradičním západovýchodním komunikačním směru podél pravého dunajského břehu.

V době příchodu kupecké karavany někdy v roce 623/624 **zastihl Sámó Venedy a Slovany v boji s Avary**. Přihlédneme-li ke všem okolnostem, musíme ohnisko slovanského povstání s největší pravděpodobností hledat v dolním Pomoraví, a to někde v oblasti Bratislavské brány a přilehlém pásu kolem severního dunajského břehu na východ až směrem k nynějšímu Štúrovu, kde je archeologicky doložena symbióza Slovanů a Avarů. Pravděpodobné datum osamostatnění Slovanů i zvolení Sámá za jejich vládce je někdy kladeno až k roku 626. Tehdy proběhlo neúspěšné tažení Avarů spolu se Slovany z dolního Podunají a Balkánu ke Konstantinopoli. Avari vystupující zde v alianci s Peršany utrpěli spolu se svými spojenci pod hradbami hlavního města Byzantské říše zdrcující porážku. Na základě údaje *Kroniky tzv. Fredegara*, že Sámó vládl 35 let, by v případě nástupu k vládě nad Slovany v roce 626 zemřel roku 661; bývá však uváděn i rok 658. Každopádně musel být v době, kdy se s kupeckou karavanou vypravil do slovansko-moravského pomezí, ještě poměrně mlád.

Centrum celého kmenového svazu bývá hledáno na různých místech, někdy i v souvislosti s Wogastisburgem jako dějištěm bitvy s Franky v roce 631/632. Další badatelé je lokalizovali někde do prostoru Bratislavské brány a na území dolního Pomoraví, Dolních Rakous i západního Slovenska, tedy právě na teritorium oné kontaktní zóny mezi Slovany a Avary. Toto území však bylo spíše neklidným pohraničím než centrem vznikající říše a ústřední oblast musíme hledat spíše severněji v území Dolnomoravského a Hornomoravského úvalu. Právě tento prostor se nachází při staré obchodní cestě nazývané Jantarová, spojující pobřeží Jadranu s Baltem, a zde také vznikají nejstarší opevněná předvelkomoravská sídliště, jejichž počátky jsou však na základě archeologického materiálu kromě Olomouce-Povelu přesvědčivěji doloženy až od závěru 7. století. Jedině na předvelkomoravském opevněném sídlišti v Olomouci-Povelu, které se nachází asi 1500 m jižně od dnešního jádra historické Olomouce, jejíž počátky sahají až do doby velkomoravské, máme zachyceny doklady osídlení ze sklonku 7.–8. století, ale některé z nich jsou datovatelné již do průběhu 7. či dokonce 6. století a vykazují vztahy k merovejskému prostředí alamanskému či bavorskému. V těchto souvislostech je třeba zdůraznit právě klíčovou polohu Olomouce na komunikaci spojující Čechy s horním Pomoravím a další návazností do Slezska i podél toku řeky Moravy na jih do Podunají.

Kromě **jádra celého útvaru** v širší oblasti dolního a středního Podunají, kde se zdržoval Sámův dvůr, se k tomuto útvaru připojila řada dalších

kmenových jednotek či knížectví formálně závislých, platících daň či tribut, kooperujících vojensky, ale s vlastní vládnoucí vrstvou. K Sámovu kmenovému svazu patřily bezesporu Čechy, po vítězství u Wogastisburgu v roce 631/632 se k němu přidal srbský kníže **Dervan** závislý předtím na Franské říši, který byl vládcem Slovanů na Sále a Labi. Ti sídlili severozápadně od Čech. Tuto změnu mocenské situace jasně dokládají i vpády Slovanů do Durynska a patrně i do Horních Frank v době po vítězství u Wogastisburgu. Pod volnou Sámovu svrchovanost snad náležela i část Slezska, **Vallukovy** Korutany a na jihovýchodě jihozápadní Slovensko severně od Dunaje. Zda na západě ležela tato tradiční hranice proti Bavorům až na Enži, je otázkou, podobně jako není jasné, zda pod Sámovu svrchovanost náležely i slovanské kmeny v Pomohani a na Rednici (Rednitz, Bavorsko, Německo). To by mohla upřesnit pouze lokalizace samotného Wogastisburgu. Spíše můžeme kolem vlastního jádra Sámovy říše hledat jakýsi věnec formálně závislých malých útvarů ležících na rozhraní obou mocenských sfér – Franské říše a Sámová kmenového svazu. Ten sám se však také nacházel mezi královstvím Franků a Avarským kaganátem.

Již několikrát zde byl zmiňován Wogastisburg, kde se v roce 631/632 odehrála vítězná bitva Slovanů s hlavním proudem Dagobertových vojsk, jak se o tom dozvídáme z popisu v *Kronice tzv. Fredegara*. Záminkou k tažení proti Sámovi se **Dagobertovi I.** (syn Chlothara II., okolo 608–638/639, vládce Austrasie od roku 622/623, král Franků 629) stal přepad a oloupení franských kupců ze strany Slovanů. Z velmi obecných informací kroniky se většinou usuzuje, že franská vojska postupovala proti Sámovi ve třech proudech, a zatímco Langobardé táhnoucí ze severní Itálie patrně po staré trase tzv. Jantarové cesty východním Příkladím někam do prostoru bývalého legionářského tábora *Carnuntum* (dnes Petronell, Bad Deutsch – Altenburg, Dolní Rakousy) poblíž soutoku Moravy s Dunajem i Alamani přesunující se nejspíše na východ přes Bavorsko podél pravého břehu Dunaje po staré římské vojenské cestě byli úspěšní, hlavní voj Austrasijsců utrpěl po třidenním bezvýsledném obléhání Wogastisburgu porážku. Všeobecně se pak předpokládá, že austrasijské vojsko se shromáždilo v Metách, potom postupovalo k soutoku Mohanu s Rýnem a pak Pomoháním dále na východ. Jak daleko se dostalo, zůstává otázkou a od ní se odvíjí i další úvahy o lokalizaci Wogastisburgu. Hlavní franský voj však mohl postupovat i severnějším směrem k dnešnímu Erfurtu (Durynsko, Německo) a dále Dervanovým Srbskem na východ a úplně vyloučit nemůžeme ani jeho pohyb podél Dunaje.

Lokalizace Wogastisburgu představuje bezesporu jak jeden z úhelných kamenů zájmu historiků i archeologů, tak i věčné pole pro různé pseudo-vědecké úvahy a teorie. Nelze zde prezentovat všechny názory podepřené náležitou argumentací i nápady postrádající jakoukoliv logiku hledající tuto lokalitu na zhruba dvaceti místech v širokém prostoru od Horních Frank a Saska přes Čechy, Moravu i Slovensko až po Dolní Rakousy se Štýrskem. Především je nutno v těchto úvahách vycházet z textu *Kroniky tzv. Fredegara*. Vedle badatelů hledajících Wogastisburg v oblasti severně od území Čech v prostoru Dervanova Srbska či v dnešní Horní Lužici a ve středním Podunají nebo v jeho bezprostřední blízkosti, kdy je ztotožňováno jádro Sámovy říše, kladené na dolní tok řeky Moravy až po Bratislavskou bránu na jejím soutoku s Dunajem, s polohou Wogastisburgu, převládá v současnosti většinou názor o lokalizaci této pohraniční fortifikace do Horních Frank (např. Staffelberg u Staffelsteinu sev. od Bambergu, Bavorsko, Německo) anebo do Poohří i širší oblasti západních Čech. V poslední době se uvažuje o jeho umístění na hradisko Rubín u Podbořan (katastr Dolánky, obec Kaštice a Pšov, okres Louny).

Poloha fortifikace odpovídá předpokládanému směru postupu austrasijského vojska na horní Mohan a potom do Poohří. Tuto hypotézu podporuje i opevnění celého návrší a některé nálezy s možností datování již do doby střetu Sáma s Dagobertovými vojsky v roce 631/632. Vrch Rubín představuje výraznou dominantu celé oblasti osídlené již od časně slovanského období. Odtud je možno kontrolovat komunikace od západu a jihozápadu na severozápad včetně přechodů na Rakovnicko a Plzeňsko do středních a západních Čech. Sama lokalita pak představovala místní ústředí, které bylo později během přemyslovské anexe v 10. století nahrazeno hradem žateckým. Za současného stavu našich poznatků odpovídá výšinné sídliště Rubín u Podbořan všem výše naznačeným předpokladům z hlediska interpretace písemných pramenů, komunikačních tras i nálezů archeologických, což však nevylučuje možnost, že další bádání odhalí ještě vhodnější lokalitu. Přitom je poukazováno na možné západní hranice Sámovy říše nikoliv u českého historického pomezí hvozdu, ale až na trase pozdějšího *limes sorabicus*. Pak by se Wogastisburg nacházel až v horním Pomohání. Bližší polohu a tím i snazší dosah výše zmiňované oblasti na horním Mohanu osídlené Slovany z hlavního města Austrasie Met odpovídá navíc i líčení tzv. *Fredegara* o poměrně krátkodobém a nijak svízelném pochodu.

Během dalšího vývoje po vítězství nad Franky u Wogastisburgu svedl Sám ještě další vítězné boje. Podle tzv. *Fredegara* vpadli Slované do Du-

rynska a království Franků hned po jejich porážce u Wogastisburgu v letech 631/632, tento nájezd zopakovali roku 632/633, na stejné území i do ostatních krajů vpadli na Sámův rozkaz také roku 633/634 a teprve v následujících letech 635/636 je obrátil na útěk vévoda **Radulf**. Právě v době **po vítězném střetu s Franky vytvořil Sámohutnou říši** a upevnil svoji moc. Vezmeme-li však do úvahy celý rozsáhlý prostor, o němž předpokládáme, že patřil do rámce Sámovy říše, jsou zřejmé značné rozdíly, které jednotlivé oblasti vykazovaly. Jednalo se o území s různým stupněm společenského, hospodářského i kulturního vývoje a s rozličnou organizací společnosti založenou na kmenovém či územním uspořádání. Je více než zřejmé, že **v případě tzv. Sámovy říše se nacházíme v samotném počátečním stadiu celého vývoje vedoucího ke vzniku skutečného státu**, a proto je správnější hovořit o **Sámově kmenovém svazu**, přičemž někteří badatelé předpokládají další vývoj společnosti vytvářející vztahy a struktury typické pro tzv. vojenskou demokracii.

Sámoh se také zjevně dostatečně sžil s místním slovanským prostředím a přizpůsobil se jeho zvyklostem, ač vzhledem k jeho původu z nejrozvinutějších oblastí Franské říše je více než pravděpodobné, že původně byl křesťan. Stejně se ale nikdy nedozvíme, byla-li tato prvá historická osobnost v našich národních dějinách vynesena do postavení vládce souhrnem náhod, diplomatickým umem, vojenskými znalostmi, odvahou a osobní statečností, či zda se jednalo o pouhého kupce, dobrodruha nebo dokonce bojovníka či diplomata původně v Dagobertových službách. Každopádně právě on vzhledem k předpokládanému jádru Sámova kmenového svazu v Pomoraví položil základy dalšího politického a hospodářského vývoje, který odstartoval celý etatizační proces u naddunajských Slovanů a na počátku 9. století vedl ke vzniku jejich prvního skutečného státního útvaru – mojmírovské Moravy. Od Sámovy smrti muselo však k završení celého tohoto procesu uběhnout ještě zhruba sto padesát dlouhých let.

První průnik křesťanství

Bylo to **střední Podunají**, příslušející od počátku naší éry do rámce Římského impéria, kde se poprvé setkáváme v bezprostřední blízkosti našich zemí s křesťanstvím. Roku 15 př. n. l. obsadily římské legie pod velením nevlastních synů a zeťů císaře **Octaviana Augusta** (30 př. n. l. až 14 n. l.) Drusa a Tiberia po těžkých bojích Raetii (dnešní Vorarlbersko, východní

Švýcarsko, Bavorsko jižně od Dunaje, severní a jižní Tyrolsko) a Norické království (dnešní Východní Tyrolsko, Korutany, Salcbursko, Horní Rakousko a část Dolního Rakouska jižně od Dunaje až po hřbet Vídeňského lesa a severní i střední část Štýrska), jež až do doby císaře **Claudia** (41–54 n. l.) dále existovalo jako klientský, římskou mocí okupovaný stát a potom obdrželo status římské provincie podobně jako jej již roku 10 n. l. dostala Pannonie – tehdy území mezi Dunajem na severu a východě, Drávou na jihu a východními svahy Vídeňského lesa (antický Mons Cetius, Wienerwald, Dolní Rakousy) na západě – dobytá **Tiberiem** několik let po obsazení Norického království.

Šíření křesťanství v jednotlivých provinciích Římského impéria i samotném centru vytvářelo předpoklady, že se s ním mohlo setkávat i obyvatelstvo v pohraničních územích barbarika severně a východně od Dunaje. Průnik křesťanství na území Pannonie a Norica však leží v naprostých temnotách a je spojován s křesťanskými legionáři ve vojscích **Marca Aurelia** (161–180 n. l.), kteří měli za markomanských válek někde na Slovensku vymodlit v roce 173 „zázračný déšť“ a tím zachránit obklíčené jednotky. Lze odůvodněně předpokládat, že první křesťané se za Alpy dostávají právě mezi legionáři, zejména těmi pocházejícími z východních provincií Impéria, a také s obchodníky. Podobně jako v jiných provinciích lze v Panonii a Noricu postihnout stopy rozhodujícího střetnutí mezi římským státem a křesťanstvím, jež vrcholilo za **Diocletiana** (284–305 n. l.).

Právě tehdy masivní a plánované pronásledování křesťanů vedlo 4. května 304 k mučednické smrti přednosta kanceláře místodržícího Aquilina **Floriana**, později prohlášeného za svatého, kterého utopili v řece Enži u *Lauriaca* (nynější Lorch, Horní Rakousy). Mučednické smrti **sv. Victorina a Maximiliana** připomínané v legendách jsou historicky nedoložitelné. Od doby vlády císaře **Konstantina I. Velikého** (312–337) se stává podobně jako jinde křesťanská organizace v podunajských provinciích otevřenou a dokonce je budována se státní záštitou, zejména po **Ediktu milánském** z roku 313, kdy zde křesťanství postupně vytlačovalo původně uctívaná keltsko-illyrská božstva, kult Mithry i další náboženství. Existenci raně křesťanských obcí v podunajských provinciích nám dokládají nejen archeologicky odkryté sakrální objekty, ale i řada dalších předmětů hmotné kultury, jako byly lampy, náhrobní kameny apod. V prvních desetiletích 4. století n. l. musela již velká část obyvatel Norica a Pannonie vyznávat křesťanství a jenom v odlehlých alpských údolích nadále přežívaly staré pohanské kultury (paganismus).